

PAPER DETAILS

TITLE: GERSCHENKRON'UN ANALIZI ÇERÇEVESİNDE MISIR'IN ENDÜSTRİLESMESİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

AUTHORS: Basak Turna,Ferihan Polat

PAGES: 125-152

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3579118>

Gerschenkron'un Analizi Çerçevesinde Mısır'ın Endüstrileşmesinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Egypt's Industrialization Within the Framework of Gerschenkron's Analysis

Ferihan Polat*

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Bölümü,
fyildirim@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8832-0847 (Sorumlu Yazar/Responsible Author)

Başak Turna**

Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
basak.turna.akademik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0414-420X

Article Info: Research

Date Submitted: 07.12.2023

Date Accepted: 28.12.2023

Makale Bilgisi: Araştırma

Geliş Tarihi: 07.12.2023

Kabul Tarihi: 28.12.2023

Abstract

This study aims to examine the political economy of Egypt after the 19th century within the framework of Alexander Gerschenkron's "Late Industrialized Countries Thesis". In this context, Egypt's industrialization adventure during the process of Egypt's integration into capitalism was tried to be examined using the historical sociology method. It has been determined that Egypt's industrialization process has parallels with other surrounding countries that integrated capitalism late. The statist policies implemented by the state in the economy were terminated before reaching a certain maturity in industrialization. This is one of the most important reasons why Egypt is among the late industrializing countries and among the countries that missed the opportunity before making a leap in industrialization. Another reason can be considered as the absence of investment banks to finance industrialization, or the inability of the Bank of Egypt to fulfill this function. For this reason, Egypt's capital dependence has never been broken. The injustices brought about by dependent capitalist development have made it difficult to establish political stability and industrialization goals in Egypt.

Keywords: Industrialization of Egypt, Alexander Gerschenkron, Late Industrializing Countries Thesis, Political Economy of Egypt.

JEL codes: Z1, Z12, Z13

Öz

Bu çalışma, 19. Yüzyıldan sonra Mısır'ın ekonomi politliğini Alexander Gerschenkron'un "Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi" çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Mısır'ın kapitalizme eklenme sürecinde Mısır'ın sanayileşme serüveni tarihsel sosyoloji metodu kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Mısır'ın endüstrileşme sürecinin, kapitalizme geç bütünüleşen diğer çevre ülkeler ile paralellikler gösterdiği tespit edilmiştir. Devletin ekonomide uyguladığı devletçi politikaların, endüstrileşmede belli bir olgunlaşmaya ulaşmadan sona erdirilmiştir. Bu durum, Mısır'ın geç endüstrileşen ülkeler arasında, endüstrileşmede sıçrama yapmadan fırsatı kaçıran ülkeler arasında yer almasının en önemli nedenlerden biridir. Bir diğer neden endüstrileşmeyi finanse edecek yatırım bankalarının yokluğu ya da Mısır Bankası'nın bu işlevi yerine getirememesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, Mısır'ın sermaye bağımlılığı hiçbir dönemde kırılmamıştır. Bağımlı kapitalist kalkınmanın getirdiği adaletsizlikler, Mısır'da hem siyasi istikrarı tesis etmeyi hem de endüstrileşme hedeflerini zora sokmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mısır'ın Endüstrileşmesi, Alexander Gerschenkron, Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi, Mısır'ın Ekonomi Politikası.

JEL kodları: Z1, Z12, Z13

EXTENDED ABSTRACT

In the study, the industrialization process of Egypt, which stands out as one of the important actors of the Middle East with its historical heritage, political dynamics, critical geopolitical position-geostrategic features, population-military size, was examined. The study discussed this process within the framework of the theory developed by Gerschenkron and aimed to examine the political, economic and social structure of Egypt with a political economy approach. In the study, firstly Alexander Gerschenkron's "Leap Theory" will be explained, then Egypt's social and economic structure will be touched upon and the reasons for Egypt's failure to industrialize will be examined within the framework of Gerschenkron's approach.

With her "Late Industrializing Countries Thesis", Gerschenkron examined the different types of industrial development that took place in each country's unique experience. He accepted countries such as England, France and Switzerland as "early industrializing countries"; He also classified countries such as Russia, Germany, Italy and Japan, which do not have these conditions, as "late industrializing countries". According to the theory, not all underdeveloped countries enter the industrialization process under the same conditions, or even if they do, they cannot complete the industrialization process to the same extent. He divided the countries that entered the late industrialization process into two basic categories: economies that have made a significant leap forward and economies that have not made the leap despite having all the necessary elements for the leap. When Gerschenkron analyzed the economies that could not make the leap, he found that there was no effective demand in these countries that required the supply of industrial goods; It has been determined that investment banks or the state, which can replace private entrepreneurs, cannot fulfill their functions and labor-intensive technologies are preferred in industrialization.

Egypt's integration into capitalism has started with Egypt's addition to the capitalist system as a raw material area, in 18th century. Egypt's two important industrialization moves are the Kavalalı Mehmet Ali Pasha period and the Abdul Nasser period. Kavalalı Mehmet Ali Pasha, the modernizer of Egypt, implemented a monopoly policy in agricultural products when he came to power. He developed the country's economy and opened hundreds of factories. However, with the Balta Liman Convention of 1838, he had to abolish monopolies; which damaged the process of Egypt's industrialization due to the exportation of raw materials. The failure of Said Pasha and İsmail Pasha, who came after Kavalalı, to continue industrialization determinedly limited the development opportunities of the still developing manufacturing industry. Egypt's economy quickly came under the influence of the European economy. In particular, the construction of the Suez Canal and borrowing from the European credit market to cover the construction cost of this canal put the country in financial difficulty. In 1882, England occupied Egypt and ended its industrialization policies, turning Egypt into an agricultural country producing cotton. The absence of new institutional regulations, which were the prerequisites for a leap forward in the industrial development process by Gerschenkron, and the interruption of the industrialization drive carried out by the state before it was mature enough, kept Egypt away from a successful leap.

When the industrialization efforts in Egypt and the policies followed by the state within this framework are examined in terms of Gerschenkron's approach, it can be stated that these efforts could not turn into a leap forward and the state could not create the systematic elements

that would replace the necessary conditions for industrialization. Therefore, although the state's efforts towards industrial development cannot be ignored, total development has not been achieved in the country. Gerschenkron emphasized that in countries that entered industrialization late, the process could fail if one of the substitute elements could not fulfill its function. The failure of a big leap forward due to the negativities caused by the failure of investment banks, one of the substitute elements mentioned by Gerschenkron, to fulfill their functions also supports Gerschenkron's theory.

Additionally, the absence of investment banks to support industrialization in the 1800s prevented the industrial leap from occurring. The Bank of Egypt was established in 1920 to support and finance industrialization in Egypt. However, various allegations of corruption came to the fore regarding the loans made by this bank to finance investments, and the purpose of the loans was not achieved. The Bank of Egypt could not function as a substitute for individuals and companies in the financing of industrialization.

The second industrialization move was at the beginning of the second half of the 20th century. Abdul Nasser, one of the leaders of the Free Officers movement, initiated an industrialization move by implementing statist policies, but the transformation of this policy into an import substitution industrialization policy after 1961 prevented the leap forward. Because import substitution industrialization increased the foreign dependency of the Egyptian economy, the industrial leap did not occur. The governments that came to power after 1970 followed an open foreign trade policy and the state gave up control over the economy. Gerschenkron says that in countries that have achieved an industrial leap, if the state and investment banks cannot fulfill the functions expected from them, the industrial leap will not take place. Therefore, the fact that the state abandoned its industrialization policies before the two industrialization periods in Egypt could increase capital accumulation to a certain point was the most important reason why Egypt could not achieve the industrial leap.

GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de sanayi devrimi meydana gelmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte tarıma dayalı ekonomiden endüstriye dayalı ekonomiye geçilmiş ve böylece endüstrileşme süreci başlamıştır. İngiltere'de başlayan süreç zamanla tüm Avrupa'ya sıçramış ve dünyaya yayılmıştır. Buhar gücüyle çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi ortaya çıkarmasına bağlı olarak üretimde hızlı, ani, sürekli artışlar meydana gelmiştir. Endüstrileşme adı verilen bu süreçte üretimde büyük oranda artış meydana gelmiş ve bu artış endüstrileşen ülkelerde sermaye birikiminin artmasını sağlamıştır. Endüstrileşme aynı zamanda ülkelerin refahlarının artmasına ve hem iktisadi hem toplumsal anlamda ülkelerin bir dönüşüm yaşamasına neden olmuştur. Ancak bu süreç endüstri öncesi ülkeler ile endüstrileşen ülkeler arasında iktisadi, teknolojik, siyasi ve askeri anlamda büyük farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Endüstrileşme süreçlerini ele alan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların, çoğunlukla endüstrileşen ülkeler ile sürece geç başlayan diğer ülkeleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele aldığı ifade edilebilir. Bu yaklaşımlardan biri olan Alexander Gerschenkron'un "*Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi*" endüstrileşme sürecini genel olarak ele alan önemli bir endüstrileşme modeli olarak kabul edilebilir (Gregory, 1974a: 520).

Çalışmada, tarihsel süreç içerisinde farklı devlet ve/veya toplulukların yönetiminde, himayesinde bir ülke konumunda olan ve tarihsel mirası, siyasal dinamikleri, sahip olduğu kritik jeopolitik konum- jeostratejik özellikleri, nüfus-askeri büyüklüğü ile Orta Doğu'nun önemli aktörlerinden birisi olarak ön planda bulunan Mısır'ın endüstrileşme süreci incelenmiştir. Çalışma bu süreci Gerschenkron'un geliştirmiş olduğu kuram çerçevesinde ele almış ve Mısır'ın siyasal, iktisadi ve toplumsal yapısını ekonomi politik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, öncelikle Alexander Gerschenkron'un "Sıçrama Teorisi" açıklanmaya çalışılacak ardından Mısır'ın toplumsal ve iktisadi yapısına değinilecek ve Mısır'ın endüstrileşememe nedenleri Gerschenkron'un yaklaşımı çerçevesinde irdelenecektir.

1. ALEXANDER GERSCHENKRON'UN "GEÇ ENDÜSTRİLEŞEN ÜLKELER TEZİ"

Prof. Dr. Alexander Gerschenkron, "*Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi*" ile ülkelerin endüstrileşme sürecini etkileyen koşullara odaklanan bir kuram geliştirmiştir. Kurama göre, az gelişmiş ülkelerin hepsi sanayileşme sürecine aynı koşullarda girmemekte veya girse bile endüstrileşme sürecini aynı ölçüde tamamlayamamaktadır. Her bir ülkenin kendine özgü deneyiminde gerçekleşen farklı endüstriyel gelişme türlerini inceleyen Gerschenkron, belirgin bir sıçrama göstermiş ekonomiler ve sıçrama için gerekli tüm öğelerin var olmasına rağmen sıçramayı gerçekleştirilememiş ekonomiler olmak üzere bu türleri de iki temel kategori altında gruplandırmıştır (Keyder, 2016: 66).

Teorisinde, endüstrileşmenin erken yaşandığı ülkelerin sahip olduğu faktörleri analiz etmiştir. Endüstriyel gelişme için gerekli şartların bulunduğu ve bu şartların endüstrileşmeyi hızlandırdığı İngiltere, Fransa, İsviçre gibi ülkeleri "*erken endüstrileşen ülkeler*" olarak kabul etmiş; bu koşullara sahip olmayan Rusya, Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeleri de "*geç endüstrileşen ülkeler*" olarak sınıflandırmıştır. Bu ülkeler özellikle karşılaştıkları zorluklardan ve endüstrileşme için gerekli koşulların eksikliğinden dolayı mevcut olmayan gerekli koşulları ikame ederek ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru endüstriyel sıçramalarını gerçekleştirebilmiş ülkelerdir (Gerschenkron, 1962: 46; Keyder, 2016: 66-67).

Gerschenkron, endüstrileşme sürecini bağımlı değişken, söz konusu ülkenin "*geri kalmışlık derecesi*"ni de bağımsız değişken olarak kabul etmiştir. Gerschenkron'a göre "*geri kalmışlık derecesi*" teknolojik gelişimle belirlenmektedir. Keyder, Gerschenkron'un kavramsallaştırdığı "*geri kalmışlık derecesi*" ni şu şekilde ifade etmiştir:

"Çok kesin çizgilerle tanımlı yapılmamış olsa da 'geri kalmışlık derecesi' kavramı, en üst düzeydeki teknolojiyi en yaygın biçimde kullanan bir ekonominin temsil ettiği, soyut bir 'dünya ekonomik gelişim düzeyi' ile belli bir ülkenin endüstriyel gelişim düzeyi arasındaki kıyaslamalı farklılıktır. Başka bir deyişle, belli bir ekonominin vardığı teknolojik düzeyi, 1890'lara kadar İngiltere ile bu tarihten sonra da A.B.D ile kıyaslayarak, o ülkenin 'geri kalmışlık derecesi' hakkında yaklaşık bir fikir edinmek mümkündür" (Keyder, 2016: 66).

Gerschenkron "*geri kalmışlık derecesi*" yöntemiyle endüstriyel gelişme sürecinin başlangıcında olan ülkeleri kıyaslamalı bir şekilde değerlendirmiştir. Örneğin, "*geri kalmışlık derecesi*" arttıkça, firmalar ve bireyler tarafından oluşan sermaye birikimi rolünün önce yatırım bankaları sonra da devlet tarafından yerine getirildiğini ifade etmektedir (Keyder, 2016: 66). Gerschenkron teorisinde daha önce endüstrileşmiş ülke örneklerinde, birey ve firmalar

tarafından yerine getirilen işlevlerin daha geç endüstrileşen ülkelerde yatırım bankaları ve devlet tarafından üstlenildiğine dikkat çekmektedir.

Gerschenkron analizlerinde, “geri kalmışlık derecesi” bağlamında gruplandığı farklı ülkeleri belirgin bir sıçrama gösteren ekonomiler ve sıçrama için gerekli tüm unsurların var olmasına rağmen sıçramayı gerçekleştirememiş (fırsatı kaçırmış) ekonomiler olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmektedir. Gerschenkron, sıçramayı gerçekleştiremeyen ekonomileri analiz ettiğinde, bu ülkelerde yatırım bankaları veya devletin işlevini yerine getirememesine bağlı olarak endüstrileşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmektedir. Bu ülkelere örnek olarak Bulgaristan ve İtalya'yı göstermektedir: Bulgaristan'da 1920'li yıllarda devletin üstlenmesi gereken işlevleri üstlenmemesi ya da İtalya'da 1880'li yıllarda yatırım bankalarının bulunmaması nedeniyle gerekli sıçramanın gerçekleşemediğini ifade etmektedir (Gerschenkron, 1962: 353-354).

Gerschenkron, “sıçrama potansiyeli”ni tespit edebilecek ölçülebilir bir değişken olmadığında “ikame ögeler” aramayı gerektiren türden bir sıçrama-öncesi-ortamını betimlemek amacıyla iktisadi olmayan parametrelerden de faydalanmaktadır. Buna göre, “süregiden göreceli fakirlik ve ekonomik koşullar ile hızlı bir endüstriyel gelişmenin halkta uyandırdığı umutlar arasında artan bir gerginliğin yarattığı dinamikler” iktisadi olmayan değişkenler olarak kabul etmektedir. Fakat Gerschenkron'un belirttiği “gerginlik” ağır ağır ve devamlı bir biçimde artmamaktadır: Milli bağımsızlık veya demokratik burjuva reformları gibi önem arz eden siyasal olaylar, halkın yeni umutlar beslemesine ve zaten mevcut olan “gerginliğin” sıçramalarla artmasına neden olur. Aynı zamanda meydana gelen tarihsel, siyasal olgular hem ümit yaratmakta hem de az gelişmişlikten faydalanarak kurumsal yeniliklere gidilmesine uygun zemini hazırlamaktadır. “İkame ögeler” bu şekilde oluşmaktadır. (Keyder, 2016: 67-68). Dolayısıyla endüstriyel gelişme sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için gerekli olan önkoşulların yerini yeni kurumsal düzenlemeler almış olmaktadır.

Gerschenkron, endüstriyel sıçrama için gereken ön koşulları ele alarak, bu süreçte dikkate alınması gereken faktörlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, gelişen üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan üretim fazlasının etkili talep tarafından tüketilebilmesi, sıçramanın gerçekleşebilmesi için temel bir ön şart olarak belirtilmektedir. Eğer sermaye arzı kendiliğinden ortaya çıkmıyorsa, artı değeri ve tasarrufları harekete geçirerek sermaye arzını destekleyecek ikame edici unsurların oluşturulması gereklidir. Aynı şekilde, nitelikli işgücünün sınırlı olması durumunda, sermaye yoğun üretim teknolojilerine odaklanması önemli bir strateji olarak vurgulanmaktadır. Talep, özellikle tüketim malları gibi doğrudan bağımsız olarak oluşmadığından, hemen tüketilemeyen ve devlet tarafından satın alınabilir sermaye malı üretimine odaklanması da sıçrama için gerekli koşullar arasında yer almaktadır (Keyder, 2016: 68).

Gerschenkron'a göre, endüstriyel sıçramanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan ön koşullar, geç endüstrileşen ülkelerde genellikle bulunmamaktadır. Ancak, endüstrileşme sürecine sonradan dahil olan bazı ülkeler, sıçrama yapabilmesi için ön koşullara sahip olmamasına rağmen, kurumsal nitelikleri kullanarak sıçramayı başarmıştır. Buna rağmen, sıçrama gerçekleştiremeyen ülkelerde bu süreç, genişleme dönemlerinde görülen niceliksel bir gelişim biçimine dönüşmüş ve niteliksel değişim gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda Gerschenkron, ikame edici ögelere karşın sıçrama yapamayan ülkelerin olduğunu ifade etmiştir. Bulgaristan,

sıçrama gerçekleştiremeyen ülkeler kategorisinde ele alınmıştır. Dolayısıyla Gerschenkron Teorisinde, göreceli geri kalmış ülkelerin endüstrileşmesini sağlayan ön koşulların ülkelerde olmaması durumunda bu unsurları ikame edici öğelerin tamamlaması gerektiğini belirtmiştir (Gerschenkron, 1962: 358-360). Bununla birlikte Gerschenkron, endüstrileşmeye geç giren ülkelerde ikame öğelerden biri işlevini yerine getiremeyecek olursa sürecin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini vurgulamıştır.

Bunun yanı sıra endüstrileşme sürecine geç katılan ülkelerin de yararlanabileceği teknolojik bakımdan birtakım avantajlar bulunduğunu ifade eden Gerschenkron, teorisinde bu durumu "geriliğin teknolojik avantajları" ile kavramsallaştırmıştır. Endüstrileşme sürecine geç katılmış olan ülke, sanayileşme sıçramasını gerçekleştirdiğinde gelişmiş ülke ekonomilerinden daha hızlı ilerleme gerçekleştirebilmektedir. Endüstrileşmeye geç katılan ülkeler güncel bilgi ve tekniklerin tamamına ulaşabilmektedir. Gerekli teknolojik teknikler kullanılarak dünya pazarlarıyla rekabet edebilecek nitelikte mallar üretilebilecek ve bu ülkeler ayrıca bir pazar arayışına girmeyecektir. Bununla birlikte Gerschenkron teorisinde endüstrileşme sürecinde geri kalmışlık düzeyinin artmasıyla kurulan işletmelerin büyüklüğü arasında doğru orantı olduğunu belirtmektedir. Bir ülke ne kadar geç endüstrileşirse o ülkede endüstrileşmenin başlangıcında yapılan yatırımlar ile çıktı oranında da o denli ani ve büyük sıçramalar yaşanacaktır. (Gerschenkron, 1962: 44; Keyder, 2016: 69-70). Buna göre, kurulan endüstriyel işletmelerin çapının büyüklüğü aradaki uçurumla paralel seyretmektedir. Gerschenkron'a göre bu ülkeler hem en ileri düzeyde olan sermaye yoğun teknolojik üretim tekniklerine yönelecek hem de ülkelerinde nitelikli işgücünün kısıtlı olması nedeniyle emek yoğun tekniklerden kaçınarak sıçrama yapabilecektir.

Alexander Gerschenkron, endüstrileşme sürecine geç katılan ülkelerin potansiyel avantajlarını analiz ederek, bu ülkelerin gelişmiş ekonomilerden teknolojik transfer ile yararlanarak hızlı bir kalkınma stratejisi izleyebileceği tezini ortaya koymuştur. Gerschenkron'a göre, bu geri kalmış ülkeler, kendi endüstrileşme süreçlerini başlatmak ve geliştirmek adına gelişmiş ekonomilerin teknolojik birikimini taklit etme veya ödünç alma yoluyla hızla ilerleyebilirler. Bu durum, söz konusu ülkelerin, yerel endüstriyel altyapılarını kurma sürecini hızlandırarak, gelişmişlik açısından aradaki farkı daraltmalarına olanak tanır. (1962: 47). Dolayısıyla endüstrileşme sürecine geç giren ülkelerin başarıya ulaşması, özellikle modern teknolojiye adapte olabilme becerisine bağlı olmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 119; Findlay, 1978: 1) Geç endüstrileşen ülkeler, modern teknolojinin benimsenmesini engelleyen fırsat maliyetleri ve yerleşik çıkarların daha az belirgin olması gibi etkenlerle avantajlı bir konumda bulunmaktadırlar. Bu ülkeler, ileri teknolojik bilgi ve donanımlara daha esnek bir şekilde ulaşabilme imkânına sahiptirler. Zira teknolojinin birikimli bir süreç olmaksızın, eski üretim yöntemlerini içeren sermaye teçhizatına sahip olmayan geri kalmış ülkeler, yeni teknolojik gelişmeleri daha çabuk ve etkili bir şekilde benimseyebilmektedirler. Buna ek olarak, geç endüstrileşen ülkeler, erken endüstrileşmiş ülkelerin karşılaştığı mali, fiziki ve beşerî sermaye birikimine yönelik öğrenme maliyetlerini minimize etme avantajına sahiptirler. Bu durum, bu ülkelerin teknolojik ilerleme sürecine daha düşük maliyetlerle katılmalarını ve deneyim eksikliğinden kaynaklanan zorlukları daha etkin bir şekilde aşabilmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, geç endüstrileşen ülkeler, teknolojik gelişmeye daha etkili bir biçimde entegre olabilme ve bu alandaki potansiyellerini daha hızlı bir şekilde açığa çıkarabilme eğilimindedirler (Tiryakioğlu, 2011: 174). Bu bağlamda, erken endüstrileşmiş ve geç

endüstrileşen ülkeler arasındaki teknolojik açığın kapanması, geç endüstrileşen ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerin teknolojik birikimini kullanarak, araştırma ve geliştirme maliyetlerinden kaçınarak zaman içinde gerçekleşmektedir. Bu durum, geç endüstrileşen ülkelerin en son teknolojik gelişmeleri benimseyerek küresel pazarlarda rekabet avantajı elde etmelerine imkân tanımaktadır. Ayrıca, bu gelişmiş teknikler, küresel pazarlarda etkili rekabet edebilme yeteneğine sahip ürünlerin üretiminde kullanılarak geniş bir pazarın potansiyeli değerlendirilebilmektedir. Bu çerçevede, göreceli olarak geri kalmış ülkeler, endüstrileşmiş ülkelerin deneyimlerinden faydalanma amacıyla teknoloji transferi, bilgi alımı ve sermaye yoğun üretim teknolojilerinin ithalatı gibi stratejileri benimseyerek, kendi ülkelerinde eksik olan ön koşulları tesis etme çabası içerisindeyler. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya ve Rusya gibi ülkeler, demir ve çelik endüstrilerinde gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak, yeni teknolojilerin uygulandığı sektörlere başarılı bir şekilde adapte olmuşlardır (Harley, 1991: 32).

Sonuç olarak, erken endüstrileşmiş ülkelerden teknoloji transferi yoluyla modern teknolojiyi benimseyen göreceli geri kalmış ülkelerde, modern teknolojinin kullanımının artmasıyla birlikte gelişmiş ekonomilerle arasındaki makroekonomik fark giderek kapanmıştır. Bu kapsamda, modern teknolojinin benimsenmesi sayesinde rekabet avantajı elde eden ve dünya pazarlarında geniş bir paya sahip olan geç endüstrileşmiş ülkeler, bu başarıya ulaşmak için teknoloji yoğun endüstrilere odaklanma stratejisi benimsemişlerdir. Zira teknolojinin belirleyici olduğu endüstriler ve ilerleyen teknoloji, büyük ölçekli girişimleri gerektirdiği için, endüstrileşme sürecinin başlangıcında teknolojik uçurumun büyüklüğü ne kadar fazlaysa, kurulan işletmelerin büyüklüğü de buna orantılı olacaktır (Gerschenkron, 1962: 10-129). Bu noktada, kurulan endüstriyel işletmelerin ölçeği, çağdaş teknolojinin doğası ve geriliğin koşulları tarafından birlikte belirlenmelidir. Büyüklük kavramı, göreceli terimler içinde değerlendirilmeli ve üretim tekniklerinin seçimiyle yakından ilişkilendirilmelidir.

Gerschenkron'un argümanına göre, bir ülkenin endüstrileşme sürecinin gecikmiş olması, o ülkede faaliyet gösteren endüstriyel tesislerin büyük ölçekli olma eğilimini ve buna bağlı olarak sermaye çıktı oranının yüksek olmasını beraberinde getirmektedir (1962: 10-129). Özellikle, emek verimliliği düşük olan ülkelerde, büyük ölçekli endüstri kuruluşlarının benimsenmesi, ileri teknolojinin kabulü, makineleşmenin ve iş örgütlenmesinin hızla artmasını sağlamaktadır. Bu bakış açısı, emek yoğun teknolojilerin maliyet azaltıcı olduğu ve bu nedenle tercih edileceği iddiasını destekleyen işçi fazlası modelleri açısından şaşırtıcı görünebilir. Ancak, deneysel çalışmalara dayanarak elde edilen bulgular, kısa vadeli karlılık hesaplarına rağmen girişimcilerin genellikle sermaye yoğun teknolojileri tercih ettiklerini göstermektedir (Keyder, 2009: 70). Bu tercihin bir nedeni, geri kalmış ülkelerde endüstriye olan işgücü akışının sınırlı olması ve aynı zamanda endüstriye girebilen işgücünün genellikle eğitimsiz ve endüstriyel çalışma disiplini açısından belirli bir düzeye ulaşmamış olmasıdır. Bu durum, endüstriyel gelişme için uygun nitelikte işgücünün eksikliğinin sıklıkla bir engel oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Prados de la Escosura, 2005: 15). Sermaye yoğun teknolojilerin tercih edilmesinde etkili bir diğer faktör, işçi ücretlerinde ve çalışma koşullarında önemli değişikliklere neden olabilecek dengesiz bir siyasal ortamın yarattığı güvensizlik unsurudur (Keyder, 2009: 70). Bu durum, girişimcilerin daha istikrarlı ve sermaye yoğun teknolojilere odaklanmalarını teşvik etmektedir.

Bu ülkelerde, geleneksel anlayışa karşı olarak sermayenin göreceli olarak ucuzlaması, bu bağlamda yoğun sermaye kullanımı ve işgücünün yerine geçilmesi anlamına gelmiştir. Bu durum, işgücünün hem niceliksel hem de niteliksel yetersizliklerini ortadan kaldırarak, endüstriyel gelişim için gerekli koşulların oluşmasına katkıda bulunmuştur (Keyder, 2009: 70). Bu bağlamda, geç endüstrileşen ülkelerde yoğun sermaye kullanımı, beşerî sermaye eksikliğini ikame etmiştir (Gerschenkron, 1962: 50). Özellikle üretim mallarına yönelik büyük ölçekli yatırımlarla birlikte, bu ülkelerde sermaye-emek oranları hızla artmıştır (Gerschenkron, 1962: 128). Bu nedenle, üretim teknolojisinin daha sermaye yoğun bir yapıya evrilmesi, göreceli olarak geri kalmış ülkelerin endüstriyel yapısında mevcut olan bir dizi dezavantajı avantaja dönüştürmüştür.

2. MISIR'IN EKONOMİSİNİN KAPİTALİST SİSTEME ENTEGRASYON SÜRECİ

Mısır'da devlet-ekonomi ilişkileri ve dış aktörler, Mısır'ın devlet-ekonomi ve devlet-toplum ilişkilerini şekillendirmiştir. Bu zorlukların sürekliliği ve birbirine bağlılığı, nesiller boyunca Mısır iktisadi ve toplumsal yapısını olumsuz etkilemiş ve on dokuzuncu yüzyıldan bu yana Mısır'ın kendine özgü dinamikleri ülkenin aktörlerini ve kurumlarını şekillendirmiştir. Mısır'da görülen kanlı iktidar mücadeleleri de Mısır'ın tarihi boyunca hep var olmuştur. Mısır'ın siyasal yapısında görülen bu durum Mısır'da uygulanan endüstriyel gelişmeye dönük politikaların devamlılığına da ket vurmuştur. Buna rağmen, 18. Yüzyıl'da Mısır'ın kapitalist sisteme entegrasyonu başlamıştır (Tür, 2009: 185).

18. Yüzyıl Avrupa'da vahşi kapitalizm döneminin yaşandığı, yüksek emek sömürüsü üzerinden hızlı bir sermaye birikiminin yaşandığı yıllardır. Yüksek emek sömürüsü, neredeyse hiç durmayan üretim bandı, daha fazla hammadde ihtiyacını gerektirmiş ve Avrupa'nın imalat sanayi ihtiyaç duyduğu hammaddeyi yanı başındaki Osmanlı ülkesinden çekmeyi daha az maliyetli bulmuştur. Kapitülasyonların varlığı ile hammadde pazarı için oldukça cazip olan Osmanlı toprakları, hızla Avrupa ekonomik sistemine entegre olurken Osmanlı'nın imtiyazlı eyaleti olan ve zengin bir tarımsal verimliliğe sahip olan Mısır da bölge üzerinde giderek artan Avrupa sermayesinin ticaretinden payına düşeni almıştır.

Mısır, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın giderek özerkleşen vilayetlerinden biridir. Mısır'ın kapitalist sistemle bütünleşme süreci hemen hemen Rumeli ve Batı Anadolu ile eş zamanlı başlamış, ancak bu bütünleşme süreci İstanbul'dan yönetilen bir süreç olmanın ötesinde temelde Mısır'ın iç dinamikleri ile yürümüştür (Aybudak, 2012: 219-220). Mısır'da 1730'lu yıllarda kanlı iktidar mücadelesinin kazananı, bir Memlûk hanesi olan Kazdağlı Hanesi olmuştur. Kazdağlı Hanesi, 18. Yüzyılda Mısır limanlarında uygulanan kota uygulamasına son vererek Mısır'ın kapitalist iktisadi sisteme entegre olmasını sağlayabilecek ilk adımı atmıştır. Kazdağlı Hanesi'nin başı olan İbrahim Kethüda Döneminde, Mısır'da üretilen artık tarımsal ürün Osmanlı sınırlarına değil, Avrupalı burjuvaziye satılmaya başlanmıştır. Böylece Mısır'ın periferileşme süreci Kazdağlı^a idaresindeyken başlamış, Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle kesintiye uğramıştır (Crecelius, 2008: 70-72). Mısır, fiili olarak Osmanlı devleti himayesinde olsa da 1798 ile 1801 yılları arasında Fransız işgali altında kalmıştır. Osmanlı bu işgale karşı İngiltere'den yardım istemiş ve bölgeyi Memlûk

^a Mısır'da 1730'lardan itibaren yükselen bir Memlûk hanesi olan Kazdağlı Hanesi, fiili olarak Mısır'ı yöneten ilk Memlûk hanesi olmayı başarmıştır.

beylerinden arındırmayı amaçlamıştır. İngiltere ise, Osmanlı'nın Memlûk hanelerini arındırıp merkezi gücünü artırmasına sıcak bakmamıştır. 1802 yılında Mısır İngiliz işgali ile karşı karşıya kalarak İngiltere'nin fiili himayesine girmiştir. İşgal girişimleri ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zafiyet nedeniyle Mısır, 19. Yüzyılın başlarında siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Fransa'nın işgalinin ardından, Mısır'da uzunca bir müddet egemenlik mücadelesi yaşanmıştır. Bu iktidar mücadelesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın galibiyeti ile son bulmuştur (Dykstra, 2008: 132).

3. MISIR'DA ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİ: KAVALALI DÖNEMİ

1805 yılını takip eden yıllarda, Mısır'da yaklaşık kırk yıl sürecek Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi başlamış ve Fransız işgali ile kesintiye uğrayan çevreleşme süreci devam etmiştir. Böylece Kavalalı dönemi ile Mısır'ın, dünya ekonomik sistemine bir sömürge ülke şeklinde eklenmesinin önüne geçilmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde, ülkenin çevreleşmesi hız kazanmıştır. Ancak Mısır, 1882 yılından itibaren İngiltere'nin güdümünde dış güçlerin etkisi altında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Dolayısıyla Mısır, Arap milliyetçiliğinin yoğun olarak benimsendiği bir coğrafya olmasına rağmen İngiliz mandasından kurtulamamıştır. Ancak, Mısır, Kavalalı'nın reformlarının etkisiyle Ortadoğu'daki siyasi varlığını sürdürmüştür (Behçet, 2019: 303-304).

Mısır, 16. yy. itibari ile Osmanlı imparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. Ancak bu durum 1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın kontrolünü ele geçirmesine kadar sürmüştür. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'da yapmış olduğu düzenleyici reformlar nedeniyle Mısır'ın modernleştiricisi olarak anılmaktadır. Kavalalı'nın tam bağımsız Mısır için düzenli bir ordu kurma hedefi çerçevesinde, atmış olduğu ilk adım iltizam sistemini kaldırarak vergi gelirlerinin artırılması olmuştur. İltizam sisteminin kaldırılması neticesinde merkeziyetçi otorite sağlanmıştır. Ayrıca tarım ürünlerini kendisi seçerek bu ürünlerin fiyatlarını belirlemiş ve ekonomiye doğrudan müdahale etmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, ekonomide tarımsal üretimin hâkim olması nedeniyle geçimlik ürünlerin nakit ürünlere çevrilmesi için bu stratejiyi uygulamıştır. Tarım ürünleri o dönemde çoğunlukla uzun elyaflı pamuk ürünlerinden oluşmaktadır. (Weipert-Fenner, 2020: 63).

Mısır'daki tarım toprakları üzerinde yaptığı düzenlemeler ile toplam ekili tarım arazisini %18 arttıran Kavalalı Mehmet Ali Paşa, ölü tarım topraklarını tarıma açtıkça sulama için yeni yollar ve barajlar inşaa ettirmiştir. Ürünlerin pazara yönelik taşınmasını demiryolu ağını güçlendirerek yapmaya çalışmış ve tüm bu inşaa faaliyetlerinde köylüleri ağır şartlar altında çalışmaya mecbur bırakmıştır (Fahmy, 2008: 146). Askerlik hizmetinin zorunlu hale gelmesi, kanal projeleri için angarya emeğinin örgütlenmesi, tarıma yeni kazandırılmış araziye köylülerin taşınması ve ticari tarım ve sanayinin kontrolü sebebiyle alınan ağır vergi yükü (Hershlag, 1964: 90; Rivlin, 1961: 199) Kavalalı rejiminin yöntemlerini sömürge yöntemlerinden ayırmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle Aybudak, Kavalalı'nın ekonomi politikaları incelendiğinde, Mısır'ın adeta bir sömürge valisi tarafından yönetildiği izlenimi sergilediğini belirtir. Köylülerin inşaa faaliyetleri için ağır şartlarda çalıştırılması, ülkenin pamuk plantasyonuna dönüştürülmesi ve tarımsal ürünler üzerinde uygulanan katı tekel politikası bir takım ahlaki problemler yaratsa da bu dönemde devlet gelirlerinin hızla arttığı ve Mısır ekonomisinde nitel bir gelişmenin yaşandığı söylenebilir (Aybudak, 2021: 224).

Kavalalı dönemi, aynı zamanda, Mısır'da sanayileşme projelerinin hayata geçirildiği dönemdir. Mısırdaki üretilen iktisadi artığın Mısır'da kalmasına özen gösteren Kavalalı devlete bağlı yüzlerce fabrika açmıştır. Bu sanayileşme atılımları kültürel modernleşme hareketlerini de beraberinde getirmiş, modern okulların açılması, yurt dışına öğrenci gönderilmesi Kavalalı dönemindeki ekonomi politikalarının bir kalkınma hamlesi olarak değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki hakimiyetini ve kurduğu düzeni sona erdiren olay Kavalalı'nın Suriye'nin valiliğine talip olmasına karşılık Sultan II. Mahmut'un ona Girit valiliğini teklif etmesiyle başlar (Eşiyok, 2010: 729). Bu teklife sinirlenen ve isyan eden Kavalalı, düzenli ordusu ile Kütahya yakınlarına kadar gelir. Hicaz'ın alınması ve Suriye'nin zapt edilmesinde Osmanlı devletine büyük yardımda bulunan Kavalalı, sadece Osmanlı padişahı için değil, Batılı devletler tarafından da artık bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmeye başlanır. Ancak, bu Kavalalı'nın isyanı, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı bir siper olarak kullanmak amacıyla Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerini Suriye'den çekilmeye zorlamasıyla büyümeden sonlanmıştır. Osmanlı'ya bu yardımı karşısında 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'ni imzalatan İngiltere, bir dizi ekonomik yaptırım ile Osmanlı ülkesini tamamen bir serbest ticaret bölgesi haline getirir.

1838 Balta Limanı Sözleşmesinin hükümleri uyarınca İngilizler, Kavalalı'ya piyasaları açması, fiyat düzenlemelerini sonlandırması, gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve tekeller uygulamalarının sonlandırılması için baskı yapmışlardır. Bu durum Mısır'ın yeni gelişen sanayisinin önündeki koruma duvarının kaldırılması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ise Mısır'da sanayileşme durma noktasına gelmiştir. Pamuk fiyatlarında meydana gelen sert düşüşler, askeri kayıplarında etkisiyle merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum devlet kontrolünde toplanan vergilerin de önünde engellerin oluşmasına neden olarak iltizam sisteminin tekrar getirilmesine neden olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kurmuş olduğu merkezi yapının zayıflaması, kırsal kesimde feodal yapının öne çıkmasına neden olmuş ve kırsal kesimin ileri gelenleri zenginliklerini ve nüfuz alanlarını artırmıştır (Weipert-Fenner 2020: 64-65).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın yönetiminden ayrıldığı 1848 yılı sonrası 1882 İngiliz işgaline kadar geçen süre içinde Mısır'ın iktisadi sömürsünün başladığı, yönetimde bürokrasinin güç kazandığı ve mali açıdan Mısır'ın iflasa sürüklendiği bir dönem olarak yaşanmıştır (Aybudak, 2021: 228). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ardından iktidarı devralan Said Paşa, geçmişten beri tartışma konusu olan Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayacak olan Süveyş kanalının inşasını başlatmıştır. Said Paşa'nın bu kararı, uluslararası ticaretin geliştiği bir dönemde kamu gelirlerinin artırılması bakımından önem taşımaktadır. Ancak bu karar siyasi açıdan belirli riskleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü, Kavalalı, kanalın inşa edilmesi ile Hindistan'a açılan deniz yolunun kısalması neticesinde Mısır'ın stratejik öneminin artacağını ve dikkatleri Mısır'a doğru çekeceğini düşünmekteydi. Özellikle, Kavalalı, Hindistan'ı boyunduruğunda tutan İngiltere'nin Mısır'a gözünü çevirmesini Mısır'ın bağımsızlığı açısından endişe verici buluyordu. Ancak Kavalalı'nın iktidardan düşmesi ile bu endişeler unutulmuş ve 1850 yılında kanalın inşasına başlanmıştır. Bu büyük ölçekli altyapı projesinin Mısır'ın modernleşmesinde ve sosyoekonomik gelişiminde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmüştür. Fakat kanalın yapımı sırasında yaşanan maliyet artışları, Said Paşa hükümetinin üzerindeki mali yükü arttırmış, bu durumu fırsata çevirmek isteyen İngiliz ve

Fransızların projeye yakından ilgilenmelerine neden olmuştur. Bu dönemde Avrupa bankaları kanalın tamamlanması için Mısır'a kredi ve borç verme konusunda aşırı istekli olmuşlardır (Weipert-Fenner 2020: 43-47).

Said Paşa Döneminde başlayan kötü mali yapı İsmail Paşa döneminde de devam etmiştir. İsmail paşa döneminde mali durumun daha da kötüleşmesine bağlı olarak Avrupalı ülkelerin mali baskıları artmış ve Mısır'ın iç işlerine karışmaya başlamışlardır. Bu durumdan rahatsız olan İsmail Paşa kötü mali yapının sonlandırılması amacıyla kırsal kesimle ittifak yapmaya çalışmıştır. Ancak Avrupalı ülkelerin aşırı baskı politikaları neticesinde İngiliz ve Fransız hükümetlerinin birer temsilcisi Mısır hükümetinde yer almaya başlamıştır. İkili kontrol amacıyla hükümette yer alan bu temsilciler, alacaklı olan Avrupalı ülkelerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu baskılar sonucunda Avrupalı güçler İsmail Paşa'nın devrilmesini başarmış ve yerine Avrupalı ülkelerle iş birliği yapan oğlu Tefik'i (1879-92) getirmişlerdir. Tefik, meşruiyetten yoksun olarak geldiği tahtta yabancı ülkelerin kuklası haline gelmiştir. Bu durum Mısır halkında rahatsızlık uyandırmış ve bir grup subay ile birlikte taşralıların ittifakından oluşan "Urabi Hareketinin" başlamasına neden olmuştur. Urabi Hareketi Mısır'da parlamentonun yeniden işlerlik kazandırılması ve Mısır'ın egemen olduğu yeni bir anayasa yapma amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak Urabi hareketinin Mısır hükümeti tarafından bastırılmaması neticesinde 1882 yılında İngilizler Mısır'ı işgal etmeye başlamıştır (Weipert-Fenner, 2020: 48-59).

4. MISIR'DA ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİNİN KESİNTİYE UĞRAMASI: İNGİLTERE'NİN MISIR'I İŞGALI

1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinin ardından ülkenin yönetimi İngiltere'nin kontrolüne girmiş ve İngiltere'nin yoğun olarak pamuk üretimini desteklemesiyle birlikte 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın başlarına kadar ülkede pamuk üretiminde rekor artışlar yaşanmış ve Mısır, bölgede merkezi bir statüye sahip olmuştur (Tür, 2009: 184). Pamuk üretimi, İngilizlerin Mısır'ı büyük bir pamuk çiftliği olarak değerlendirmesine ve ekonomik çeşitliliğin sağlanmasına izin vermemesine bağlı olarak gelişmiştir. İşgal sonrasında büyük toprak sahipleri İngilizlerle iyi ilişkiler geliştirmiş ve parlamento da yer alarak siyasi entegrasyonun sağlanmasına katkı yapmışlardır. Ancak kırsal kesimde yaşayan çiftçiler parazit kaynaklı hastalıkların etkisiyle kötü koşullar altında çalışmışlardır. Ayrıca eğitime ayrılan bütçe kısılarak kız çocuklarının eğitim bütçesinden aldıkları paylar düşürülmüştür. İngiliz işgali ile birlikte endüstrileşme tamamen askıya alınmış ve mevcut şirketler ile finansal kesim yabancı sermayeye devredilmiştir. Uygulanan bu ekonomik sistemin oluşturduğu kırılgan yapının etkisiyle Birinci Dünya Savaşı döneminde, İngilizlere karşı savaşan ülkelere olan ihracatın kesilmesi ve ithalatın azaltılmasıyla birlikte temel malların fiyatlarında önemli düzeyde artışlar meydana gelmiş, buna karşılık ücretler düşük seviyelerde kalmıştır (Tignor, 1976: 41). Yaşanan bu sosyoekonomik kriz toplumun alt kesimlerinde bir hareketlenmeye neden olurken, Mısır'ın işgal altında olması eğitilmiş kesiminde tepkilerinin büyümesine neden olmuştur. Büyüyen bu tepkiler, 1914 yılında İngilizlerin Mısır üzerindeki egemenliğinin ilan edilmesiyle daha da artış göstermiştir. Artan tepkiler 1919 yılında Vefed partisi öncülüğünde başlayan sınıflar arası ayaklanmanın etkisiyle 1922 yılında Mısır'ın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.

Mısır'da parlamento 1882'den 1912 yılına kadar İngiliz hakimiyeti altında iki meclisli bir sistemle varlığını sürdürmüştür. Meclis yapısı, danışma konseyi ve genel meclis olmak üzere ayrılmıştır. Ancak danışma konseyi genel meclise göre daha sık bir araya geliyor olsa da genel meclisin yetkileri daha üstün tutulmuştur (Goldschmidt, 2013: 314; Landau, 1953: 41-45). Bu dönemde meclise bütçe konusunda veto hakkı da tanınmıştır. Fakat, aynı zamanda işgal döneminin öncesinde olduğu gibi işgal döneminde de yabancılara karşı tedbir amaçlı olan tüm mali yükümlülükler meclis denetiminin dışında tutulmuştur. Parlamento yetkisinin bu şekilde artırılması seçimlere katılımı da artırmıştır. Ancak bu kararların hemen akabinde 1. Dünya savaşının başlaması ve parlamentonun feshedilmesi Mısır'ın İngiliz himayesine girmesine neden olmuştur.

Kuruluşundan İngiliz işgalinin gerçekleştiği döneme kadar olan süreçte Mısır parlamentosunda alınan ekonomik kararlar incelendiğinde, iltizam sisteminin kaldırılması, işlenmemiş tarımsal alanların yatırımcı statüsünde olan toprak sahiplerine dağıtılması ve mülkiyet haklarını garanti altına alan miras kanunlarında yapılan değişiklikler dikkate çekmektedir (Abul-Magd, 2010: 697-98; Barakat, 1977: 380-81). Ayrıca İsmail Paşa'nın da desteklemiş olduğu altı yıllık vergilerin tamamının ödenmesi durumunda vergilerde %50 indirim sağlanacağını teminat altına alan ve mukabele yasası olarak adlandırılan yasa kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra toprak sahiplerinin mülkiyet hakları da bu düzenlemelerle garanti altına alınmıştır. Ancak parlamentonun bu kararları kötü mali yönetim karşısında parlamento üyelerinin kendi çıkarlarına hizmet eden kanunları geçirdiği yönünde eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Baer, 1962: 10-11; Hunter, 1984: 180-81). Bu gelişmeler çerçevesinde Mısır'ın borç ödemede zorlanması ve alacaklıların verdikleri paraları alamayacağı düşüncesi Mısır üzerine yapılan baskıların artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum karşısında alacaklıların rahatlatılması ve teminat verilmesi amacıyla yabancı komiteler kurularak alacaklılar rahatlatılmaya çalışılmış, 1876 yılında ise Mısır gelirlerini borç servisine yönlendiren Osmanlı'daki Düyun-u Umumiye'nin bir benzeri "Caisse de la Dette Publique" kurulmuştur. Bu kurumun kurulmasıyla birlikte gelir kalemlerinde yapılan değişikliklerin bu kuruluşa bildirilmesi istenmiş ve bu sayede İsmail Paşa'nın bütçe yetkisi elinden alınmıştır. Ancak Avrupalı ülkelerin bu konularda fikir birliğine varamaması nedeniyle Mısır'da ikili kontrol sistemi kurulmuştur. Bu ikili kontrol sistemi ile İngilizler Mısır'ın mali işlerini, Fransızlar ise Süveyş kanalı başta olmak üzere bayındırlık işlerini kontrol etmeye başlamıştır (Hunter 1984: 179; Mommsen, 1961: 36-37). Ancak zaman içerisinde Mısır'ın mali durumunun daha da kötüleşmesi nedeniyle iki ülke müfettişleri İsmail Paşa'nın topraklarının kamulaştırılarak borçlara teminat gösterilmesini önermişlerdir. Bu dönemde bölgede incelemeler yapan iki Avrupalı müfettişin bakanlık pozisyonlarına yükseltilmesi istenmiş ve bu isimler Özel Konsey'in üyesi olarak yeni kabine de görev almışlardır. Yeni parlamento taşrada yer alan toprak sahiplerinden doğrudan kesintilerin yapılmasını ve vergilerin artırılması kararlarını önermişlerdir (EzzelArab, 2002: 46-48).

Bu dönemde Avrupalı ülkelerin izlediği politikalara yapılan eleştiriler sürekli olarak artmış, ordu mensupları ise çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve maaşların artırılması amacıyla parlamentoya baskılarını artırmışlardır. Artan vergi yükü karşısında ise halk hükümete olan güvenini kaybederek protesto gösterilerinin artmasına neden olmuştur (Harrison, 1995: 55; Hunter, 1984: 213-216). Bu kargaşa ortamının artması, Avrupalı ülkelerinde desteğiyle yeni bir mali mevzuatın yapılması ile sonuçlanmıştır. 1879 yılına gelindiğinde ise meclisin tam yasama

yetkisine sahip olabilmesi amacıyla çeşitli siyasi ve ekonomik reformlar yapılmıştır. Bu ekonomik reformlar arasında en önemlileri ilk kez meclise vergileri ve kamu harcamalarını onaylama hakkı veren hükümler olarak değerlendirilmektedir (EzzelArab, 2002: 75).

5. ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİNİN YENİDEN CANLANMASI ve MISIR'DA MEŞRUTİYET MONARŞİSİ

Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesi 1923 yılında anayasal monarşinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bağımsızlık mücadelesinin önemli aktörlerinden olan Vefd partisi gücünü büyük toprak sahiplerinden almıştır. Dolayısıyla büyük toprak sahibi aileler milliyetçi bir Mısır ekonomisinin yeniden inşası sürecinde desteklerini devam ettirmişlerdir. Buradaki temel amaç dünyada pamuk fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalara karşı kırılganlık düzeyini azaltarak, pamuk ticaretinden elde edilen karların ülke içerisinde kalmasını sağlayıp, finansal ve sanayi kesiminin gelişimine katkı sağlamaktır. Bu dayanışma neticesinde Mısırlı üreticilerin korunması amacıyla Mısır Sanayi Federasyonu ve Mısır Genel Tarım Sendikası kurulmuştur (Tignor, 1976: 42-45). Ayrıca 1920 yılında Mısır'da sanayileşmenin desteklenmesi ve finanse edilmesi amacıyla Mısır Bankası kurulmuştur. Banka, pamuğun işlenmesi ve taşınmasının kolaylaştırılması amacıyla şirketler kurarak ekonomik kalkınmanın hızlanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Davis, 1983: 1921).

Mısır'da meşruti monarşinin toplumsal yapı üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştır. 1919 devriminde ön plana çıkan sosyal adalet çağrısı gelir ve servet dağılımı üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Bu dönemde sosyoekonomik reformlar sınırlı kalarak nüfus artışının da etkisiyle halkın memnuniyetsizliğini arttırmıştır. Sanayide çalışan nüfusun az olması nedeniyle sanayileşme hamleleri de memnuniyetsizliğin azaltılmasında pek etkili olamamıştır. Mısır'da yaşam standardında beklenen iyileştirmelerin yapılamaması faşist genç mısır grubu, İslamcı Müslüman kardeşler ve paramiliter gençlik örgütleri gibi rejime karşı olan hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda 1940'lı yıllarda öğrenci ve işçi protestoların yayılmasına neden olmuştur. 1953 yılında yaşanan hür subaylar darbesinin zemini de yine sosyal refah konusunda iyileştirmelerin yapılamamasına bağlı olarak gelişmiştir. Bu nedenle bu grubun 19. Yüzyılda monarşik yönetimin ortadan kaldırılmasında da etkili olduğu düşünülmektedir (Aglan, 2003: 160-168).

5.1. Abdülnasır Dönemi Otoriterleşme ve Devletçi Ekonomi Politikaları

Mısır'da anayasal monarşi döneminde (1923-1952), İngilizlerin tarıma dayalı zenginliği savunan feodal yapıyla iş birliği yapması Mısır'ın ekonomik ve siyasi ilerleyişini yavaşlatmıştır. Ancak bu durum Özgür Ordu Subaylarının 1952'de iktidarı ele geçirmesiyle değişmiştir. Nasır dönemi (1954-1970), devrimin lideri Gamal Abdül Nasır'ın etrafında örgütlenen bir yönetici kliğin iktidarı ele geçirdiği bir dönemi temsil eder. Bu dönemde ekonomi genellikle devlet kontrolünde olmuş, büyük endüstri ve tarım alanlarının devletleştirilmesiyle birlikte devlet ekonomisinin önemli bir rol oynamasına yol açmıştır. (Özkoç, 2020: 220). Nasır'ın liderliğindeki Mısır, anti-emperyalist ve anti-siyonist politikalar izleyerek Arap milliyetçiliği ve sosyalizm ilkelerine dayanan bir ideoloji benimsemiştir.

Mısır'da Cemal Abdülnasır döneminde (1954-70) tarım ve sanayi sektöründe reformlar yapılmıştır. Abdülnasır döneminde kooperatiflerin yapısı yeniden düzenlenmiş ve zengin toprak ağalarının yerini devlet memurları almıştır (Bush, 2007: 1601) Ayrıca Abdülnasır, 1952 ile 1969 yılları arasında çıkarılan çeşitli yasalarla, ülke topraklarının yüzde 12'sini topraksız

ailelere dağıtmıştır. Bu dönemde ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla devletçi ekonomi modeli ön plana çıkmıştır. Abdülnasır'ın güçlü devlet için devletçi ekonomi modeli otoriter bir yapı olmasının yanında sosyal refahı siyasi hakların üzerinde tutan bir toplum sözleşmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde, devletçi ekonomi modeli çerçevesinde birçok sektörde devlet yatırımlarının varlığı özel kesimde yer alan yatırımcılar tarafından da kabullenilmiştir. Bu dönemde, Mısır'da yıllık toplam üretim %6 oranında, kişi başına gelir ise %3,2 oranında artış göstermiştir. Bunun yanı sıra, enflasyon oranının düşük seyretmesi ve kiralardan devlet tarafından kontrol altında tutulması, ekonominin daha istikrarlı seyretmesinin temel nedeni olarak değerlendirilmiştir. Abdülnasır'ın uyguladığı devletçi ekonomi modelinin temeli ise ithal ikameci sanayi politikasına benzetilmiş ve devletin istihdam etkisinin yüksek olduğu görülmüştür (Amin, 2011: 45– 48). Sonuç olarak Abdülnasır'ın ekonomik kalkınma için ithal ikameci bir yaklaşım izlemesi, devletin önemli bir istihdam yaratıcısı haline gelmesine neden olmuştur.

Ancak Abdülnasır, köylülerin ve işçilerin güçlerini birleştirmesine izin verme konusunda temkinli yaklaşmış ve bu nedenle kendi yönetimine karşı herhangi bir güçlü ittifakın oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu bakımdan köylü ve işçi sınıfının birlikte hareket etmesi bir tehdit olarak algılanmış ve güçlerini birleştirmelerine izin verilmemiştir. Bu nedenle, işçi hareketlerinin kontrol edilmesi ve engellenmesi amacıyla işçi sendikalarına karşı kooperatif tarzı örgütler kurulmuştur. Burada amaç, işçileri kontrol etmek ve herhangi bir bağımsız eylemi dizginlemektir. Bu amaçla, Mısır Sendikalar Federasyonu gibi korporatist örgütler kurulmuştur (Amin, 2011: 50–51).

Abdülnasır, Mısır halkını Pan-Arabizm fikri ile birleştirerek otoriter rejimine karşı ayaklanmaların önüne geçmiş ve halkı ayaklanmalara karşı seferber etmiştir. Bu cephedeki en büyük başarısı, 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi olmuştur. Süveyş kanalının millileşmesi, artan refah çabaları ve milliyetçi düşünce fikrinin birleşimi ile popülist bir devlet anlayışının da gelişmesine neden olmuştur. Ancak Abdülnasır'ın bu çabaları ve çalışmaları 1967 yılında yapılan Altı Gün Savaşları'nın kaybedilmesiyle önemini yitirmiştir. Çünkü savaştan alınan mağlubiyet Mısır ekonomisine büyük bir mali yükü de beraberinde getirmiştir. Yapılan savaş savunma ve askeri harcamaların %600 oranında artmasına neden olmuştur. Bu oran mısır GSYİH'nin %25'ine karşılık gelmekte ve ekonomik büyüme ile yoksulluğun azaltılmasında kullanılacak olan finansman kaynaklarının savaş için kullanılması anlamına gelmektedir (Amin, 2011: 52). Bu dönemde, ABD ve Sovyetler Birliği'nden sağlanan yardımların da kesilmiş olması, ekonomik görünümün daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Çünkü Abdülnasır'ın kalkınma modeli, borçlanma şeklinde olmasa da yabancı desteğine dayanmaktaydı ve Abdülnasır ABD'den gıda yardımı ve Sovyetlerden altyapı yatırımları gibi sıcak paraya dayanmayan bir kalkınma modeli planlamıştı. Ancak savaşın getirdiği yenilgi ile güçlü devlet otoritesi zayıflamış ve bu durum Abdülnasır'ın ekonomik yaklaşımlarını terk etmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra 1970 yılında Abdülnasır'ın aniden ölmesi ile bu siyasi ve ekonomik dönüşümü fiilen hayata geçirecek ve daha ileriye taşıyacak olan, halefi Enver Sedat görevi devralmıştır (Weipert-Fenner, 2020: 71-74).

5.2. Enver Sedat Dönemi Kontrollü Demokratikleşme ve Dışa Açık Büyüme Politikaları

Enver Sedat'ın iktidara gelmesiyle Mısır'da politik değişiklikler yaşanmıştır. Sedat, ekonomik liberalleşme ve siyasi açılımlar gibi reformlarla birlikte daha çok otoriter bir lider olarak anılmıştır. Ayrıca, çok partili sisteme geçişe yönelik adımlar atılmış, ancak siyasi partilerin faaliyetleri sıkı bir şekilde denetlenmiştir.

Enver Sedat, iktidara geldiğinde, başlıca hedeflerinden birinin "bir kurumlar devleti inşa etmek" olduğunu iddia etmiştir (Springborg, 1979: 52). Cumhurbaşkanı olarak ilk yıllarında bir destek ayağı olarak parlamentoyu güçlendirmeye devam etmiş ve meclisin giderek daha aktif hale gelmesine öncülük etmiştir. Bu kapsamda ilk kurumsal reformlarından biri meclisin adının Halk Meclisi olarak değiştirilmesi olmuştur. Sedat, 1973 Ekim Savaşı'ndaki başarısının ardından kendini daha güçlü hissedip tartışmalı infitah (açılım) reformlarını başlatmıştır. Bu politikalar kapsamında öncelikle Mısır ekonomisini yabancı yatırıma açmayı hedeflemiştir. Bu döneme ait istatistikler gerçekten olumlu gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Bu plan ile Mısır ekonomisi 1975-1985 arası döneminde %8 oranında büyüme kaydetmiş, kişi başı gelir ise %5 oranında artmıştır. Ancak bu ekonomik gelişmeler 1970'li yıllarda petrol talebinin geçici artışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu gelişmeler sürekliliği olmayan bir gelişim olarak değerlendirilmektedir (Amin, 2011: 53). Bu doğrultuda 1974'de yasama organı tarafından, Sedat'ın Mısır'ın ekonomik yeniden yapılanmasına yönelik planlarını resmileştiren yasalar çıkarmasından sonra hükümetin politikasına karşı halk protestoları ortaya çıkmış ve milletvekilleri tutumlarını değiştirerek bu politikaları eleştirmiştir (Sawi vd., 2002: 37).

Mısır, 1973 yılında yaşanan Ekim Savaşı ile Sina çölünü İsrail'den almıştır. Böylece Arap yarımadasındaki petrol sahalarının yeniden canlandırılması sağlanmıştır. Süveyş Kanal'ının da yeniden açılması, ülkede ticaretin artmasına önemli katkılar sağlamış ve gelirin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Mısır'dan diğer Arap ülkelerine doğru yaşanan işçi göçü ülke refahının artmasında önemli rol oynamıştır. Ülke dışında çalışan işgücünün gelirlerini, Mısır'daki ailelerine göndermesi yoksul kesim ile orta sınıf vatandaşların enflasyona karşı güçlenmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda yabancı yatırımcılara olan güveninde azalmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde yapılan yabancı yatırımlar sürdürülebilir endüstriyel ve tarımsal projeler yerine inşaat, ithalat ve ticaret gibi daha katma değeri düşük, tüketime yönelik ve bağımlılığı artıran sektörlerle yapılmıştır. Bu durum gıda ithalatının artışıyla birlikte tarımsal ve kırsal kesimde üretimin azalmasına neden olarak yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Weipert-Fenner, 2020: 87-89).

Tarımsal üretimin azalması, Mısır tarım ürünleri içerisinde önemli bir yere sahip olan buğday üretimini de etkilemiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yaşanan yüksek nüfus artışı nedeniyle buğday tüketimi %9 oranında artmış ancak buğday üretiminde verimlilik %2 oranında azalmıştır. Buğday konusunda yaşanan bu gelişmeler 1977 yılında Cumhurbaşkanı Sedat'ın ekmeğe verilen sübvansiyonları kesmek istemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum halkın ekmek isyanlarına başlamasına neden olmuştur. Yaşanan ekmek isyanları ekmeğin gramajında, kalitesinde ve ağırlığında yapılan değişmelere karşın ekmek fiyatının 2011 yılına kadar sabit tutulmasına neden olmuştur. Bu isyanlar neticesinde Sedat'ın parlamentoyla ilişkisi, özellikle 1977'deki ekmek ayaklanmalarından sonra çekişmeli bir hal almıştır (Weipert-Fenner, 2020: 90-91). Ancak bu durum Mısır hükümetinin ABD' den buğday

ithal etmesi ile birlikte ABD'ye borçlanması da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Mısır'da özel mülkiyete, nakit yoğunluğuna ve tarım ürünleri ihracatına dayalı yeni ekonomi modeli ortaya çıkmıştır. Hükümet besleyiciliği düşük ancak ekonomik değeri yüksek olan kesme çiçek üretimini teşvik etmeye başlamıştır. Bu dönemde halkın yaşam mücadelesi artmış ve yeni zenginler sınıfı ile birlikte uluslararası piyasalarda talebin karşılanmasında önemli rol oynayan sermaye sahibi büyük toprak sahipleri ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum 1980 yılında Mısır'ın yiyeceklerinin yarısını ithal etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Mısır Hükümeti, yabancı yatırımcı ve bankalardan yüksek miktarlarda borçlanmıştır. Bu durum Abdülnasır öldüğünde 5 milyar dolar olan dış borç yükünün Sedat döneminde 30 milyar dolar olmasıyla görülebilmektedir. Dış borç yükünün bu şekilde fazla olması ülkenin borçlanma imkanlarını da azaltmıştır. Ayrıca 1979 yılında yaşanan Mısır-İsrail barış anlaşması sonrasında diğer Arap ülkeleri Mısır ile olan ticaretlerini de azaltmışlardır (Bush, 2007: 1603-1605).

5.3. Hüsnü Mübarek Dönemi: Popülist Otoriterleşme ve Kontrollü Dış Açık Büyüme Politikası

Enver Sedat'ın 1980 yılında, bir suikast ile öldürülmesinin ardından, yerine Sedat'ın başkan yardımcısı olan Hüsnü Mübarek gelmiştir. Hüsnü Mübarek döneminde (1981-2011) benzer bir otoriter yapı devam etmiş, siyasi muhalefet kısıtlanmış ve tek parti sistemi sürdürülmüştür. Bu dönemde devlet, ekonomik alanın önemli sektörlerinde etkili olmuş ve devlet başkanlığı güçlü bir lider etrafında toplanan küçük bir yönetici kliğin kontrolünde olmuştur.

Mübarek, aynı zamanda Ulusal Demokratik Parti'nin genel sekreteri olarak da görev yapmıştır. Bu nedenle, iktidar partisiyle güçlü bağları bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiğinde aynı zamanda parti genel başkanı olmuştur. Mübarek, 1979 seçimlerinde Sedat'ın manipülasyonu nedeniyle itibarı zedelenen bir parlamentoya baş etmek zorunda kalmıştır. Ekonomi politikalarında Sedat'ın izinden giderek açılma politikalarını sürdürmüştür. Ancak bu politikaları, Sedat dönemine göre oldukça yavaş uygulamıştır. Çünkü bu politikalardan toplumun alt kesimlerinin olumsuz etkilenmesini istememiş, bu kesimin tepkisini çekmekten ve desteğini kaybetmekten kaçınmıştır. Bu yüzden O'nun gerçekleştirdiği reformlar, selektif düzenlemeler biçiminde olmuştur. Bu bakımdan 1977 ekmek ayaklanmasının benzerlerinin yaşanmasından endişe duyulduğu ifade edilebilir. Çünkü 1977 sonrasındaki on yılda, yoksul kesimi olumsuz etkileyecek politika değişikliklerinden uzak durulmuştur (Tür, 2009: 191). Halkın tepkisini çekecek reformlardan uzak durulmasında ve rejimin devamlılığının sağlanmasında özellikle ABD'den gelen ve süreklilik arz eden stratejik yardımların etkili olduğu ifade edilebilir. Nitekim 1979 yılında İsrail ile imzalanan Camp David anlaşmasının yürürlüğe konulmasından sonra ABD tarafından yapılan yardımların artış gösterdiği ifade edilmektedir. Bu yardımlar aynı zamanda iktisadi bakımdan zor durumda olan ekonomiye destek olmuştur. Bu dönemde, ABD tarafından ülkeye 815 milyon dolar iktisadi kaynak aktarılmış ayrıca 1.3 milyar dolar da savunma harcamasına destek yardımı yapılmıştır (Dessouki, 1996: 165). Ancak bununla birlikte Mübarek döneminde (1980-2011), devlet borçlanması devam etmiş ve borç yükünün 45 milyar dolar seviyesine çıktığı ifade edilmiştir. Bu miktar, o dönemde Mısır GSYİH'nin %150'sine denk gelmektedir. Dolayısıyla bu durum Mısır ihracatının %50'sinin borçlanma maliyetine aktarılmasına neden olmuştur. Yaşanan bu ekonomik tablo uluslararası finans kuruluşlarının devreye girmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede, 1987 yılında IMF, Mısır'da daraltıcı ekonomi politikalarının uygulanması şartına bağlı olarak, Mısır Hükümeti'ne borçların yeniden yapılandırılması ve borç geri ödeme sürelerinin uzatılmasını teklif etmiştir.

Öne sürülen yapısal uyum programlarında Mısır'ın kamu harcamalarını azaltarak devletin ekonomideki rolünün azaltılmasının yanı sıra sübvansiyon politikalarının da azaltılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ancak Mısır'da devlet bütçesinin iyileştirilmesi amacıyla kamu harcamalarının azaltılması ekonomik daralmaya neden olmuştur. Ekonomik büyüme ve üretim hacmi %4, kişi başı gelir %2 seviyelerine gerilemiştir. Ekonomik yapıda meydana gelen bu bozulma işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur (Amin, 2011: 61).

Mısır'da yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve yüksek borç seviyesi 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle rahatlatma dönemine girmiştir. Mısır'ın işgal döneminde ABD'nin Saddam Hüseyin'e uyguladığı baskı karşısında Saddam Hüseyin'e destek vermesi körfez ülkeleri ve Paris Kulübü^b tarafından hoş karşılanmış ve Mısır'ın borçları 1990 yılına kadar kademeli olarak yarı yarıya azaltılmıştır. Ayrıca Mayıs 1991'de IMF ve Kasım 1991'de Dünya Bankası tarafından özelleştirme, serbestleştirme ve kamu harcamalarının kısılmasına dayanan yeni yapısal uyum programları (SAP'ler) uygulamaya konulmuştur. Ancak bu reformlar Mısır'da istikrarın sağlanması gerekçesiyle daha yavaş uygulamaya konulmuştur. Bu kademeli ve dengeli yaklaşım özel sektör ve kamu sektörü savunucularını birlikte tatmin edecek şekilde uygulanmıştır. Bu şekilde her iki tarafında tatmin edilmesi amaçlanmış olsa da uygulanan politikalar neticesinde kamu sektörünü savunanlar ile taşrada yer alan seçkinlerin bu durumdan daha fazla yararlandığı düşünülmektedir (Sayyid, 1990: 59).

Mısır'da Mübarek rejiminin ekonomik anlamda tedbirli olmasına rağmen Mısır sterlini ve döviz piyasası faiz oranlarının serbestleştirilmesi gibi makroekonomik istikrar çabalarına giriştiği görülmektedir. Ayrıca 1991 ile 1998 yılları arasında Dünya Ticaret Örgütü ve Büyük Arap Serbest Ticaret Anlaşması'na üye olmuştur. 2004 yılına kadar olan süreçte ise ihracatı teşvik eden kanunlar çıkarmıştır. Ayrıca özel ekonomik bölgeler kurularak döviz kuru serbestleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ve Ürdün, Fas ve Tunus ile bir dizi ticaret anlaşması imzalanmıştır (Alissa, 2007: 5-6).

2004 yılından itibaren ise Başbakan Ahmad Nazif ve bakanları, özelleştirme sürecini hızlandırarak bir yıl içerisinde büyük oranda kamu kurumunu özelleştirmişlerdir. Aynı zamanda tarım arazilerinin de özelleştirilmesi hızlandırılmıştır. Bu durum Mısır yerel varlıklarının özel sektörde faaliyet gösteren bir azınlık grubun elinde toplanmasına neden olmuştur. Bu özelleştirme sürecinde ise siyasal ve ekonomik sistemler arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Bu çerçevede piyasa ekonomisini yönlendiren kamu kurumları piyasayı yönlendirme konusunda tam anlamıyla etkin olmamakla birlikte belirli bir rekabet politikasının olmaması da eleştirilmektedir (Tarouty, 2015). Aynı zamanda tarımsal

^b Paris Kulübü, borçlu ülkelerin yaşadığı ödeme zorluklarına koordineli ve sürdürülebilir çözümler bulmak amacıyla resmî alacaklıların bir araya geldiği resmî olmayan bir forumdur. Paris Kulübü üyeleri borç yeniden yapılandırma ya da silme yoluyla sürdürülebilir bir çözüm sağlama amacı kapsamında kendilerine olan borçları yeniden yapılandırmaktadır. Paris Kulübü, "Tours d'Horizon" olarak adlandırılan aylık mutat toplantılar ile borçlu ülkeler ile münferit borç yapılandırma / silme müzakereleri gerçekleştirmektedir. Paris Kulübü, üyelerinin kamu sektörünün garantisi altında borçlu ülkelerin hükümetleri ve özel sektörün taleplerini karşılanmaktadır. Paris Kulübü'nün kökeni, Arjantin'in Paris'teki kamu alacaklılarıyla buluşmayı kabul ettiği 1956 yılına dayanmaktadır. 1956 yılından günümüze değin Paris Kulübü 99 farklı borçlu ülke ile 470 anlaşmaya varmıştır. Paris Kulübü anlaşmaları çerçevesinde işlem gören borç tutarı 588 milyar dolardır.

kapitalizmde gelişmesi ile birlikte toprak dağılımında oluşan adaletsizlikler artış göstermiştir (Bush, 2007: 1612).

Tüm bu gelişmelere rağmen Mısır'da devletin ekonomiye müdahalelerini sürdürmesi liberal ve özgürlükçü ekonomi anlayışına ters düşmüş ve tepkilere neden olmuştur. Özellikle mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesinde sübvansiyon politikalarının uygulanması, bu fiyat belirleme politikasının yoksullardan daha çok şirketlere hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Mısır'da ekonominin yeniden yapılandırılması süreci, kayıt dışı ekonominin daha da artmasına neden olmuştur. Bu dönemde Mısır'da kayıt dışı istihdam oranının %40'ın üzerinde olduğu öne sürülmektedir. Ekonomik yapılanma süreci değerlendirildiğinde özel sektörde %8'e yakın büyüme gerçekleşmesine rağmen eğitim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı %5,2 oranından %4 seviyelerine gerilemiştir. Sağlık sektöründe ise özel sağlık harcamalarının finansmanı %63 düzeyinden %70 seviyelerine çıkartılmıştır. Ancak özelleştirme süreci ile birlikte kamunun istihdam olanakları giderek zayıflamıştır. Kamu istihdam olanaklarının zayıflaması Abdülnasır döneminde gereksiz olarak istihdam edilen iş gücü sorununun çözüme kavuşturulmasına neden olmuştur (Beinin, 2001:12-14).

Özelleştirmelerin Mısır ekonomisi üzerindeki bir başka etkisi ise özel sektörde işten çıkarmaların önüne geçilebilmesi, ücret seviyesinin düşürülmesinin engellenmesi ve işgücünün işsiz kalmaması amacı ile bazı koruyucu kanunların çıkartılması olmuştur. Yapılan politika değişikliklerinin tamamı temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında meydana gelen yüksek artışlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Kamu otoritesi tarafından yapılan sübvansiyonlar fiyat artışlarının bir kısmını engellemiş olsa da düşük ve orta gelirli vatandaşlar için yaşam maliyetleri oldukça artmıştır. Bu nedenle de toplumsal anlamda hoşnutsuzluk giderek artmış ve özel sektörden beklentilerin karşılanamaması neticesinde grev ve eylemlerin sayısı artmıştır. Yaşanan olaylar 1946 yılından bugüne kadar yaşanan en büyük işçi hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bu eylemler sonucunda Mısır'da asgari ücret düzeyi artırılmıştır (Beinin, 2001:12-15; Korany ve Mahdi, 2012: 389-395).

2008 yılında yaşanan küresel mali kriz, Mısır ekonomisini de önemli düzeyde etkilemiştir. Dünyada yaşanan gıda spekülasyonları fiyatların rekor seviyelere ulaşmasına neden olmuştur. Pirinç ve fasulye fiyatlarındaki artışın yanı sıra ekmek kıtlığının yaşanmasını da beraberinde getirerek fırınlar önünde uzun kuyrukların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, ülke içerisinde çeşitli isyanların başlamasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan olaylar ve isyanlar neticesinde olayların önlenmesi amacıyla ordu müdahalesi başlamış ve yaşanan ekmek kıtlığı askeri tesislerde üretilen ekmeklerin halka dağıtılması ile çözümlenmiştir (Kaymakçı, 2012: 228- 230).

Mısır'da yapılan ekonomik reformlar ve reformların ortaya çıkarmış olduğu sosyal sonuçlar, serbest piyasa ekonomisine geçişin etkileri olarak değerlendirilmektedir. Mısır ekonomisi genel itibari ile serbest piyasa ekonomisine geçiş için verilen mücadele örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak serbest piyasa ekonomisi beklentisinin olumsuz gerçekleşmesi özel sektörün zararlı yönlerinden korunmak için Mısır'da güçlü bir devletçi ekonominin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu durum artan sosyoekonomik hoşnutsuzluğun parlamentoya kanalize edildiği şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak parlamento bu hoşnutsuzluğu dikkate almayarak sosyoekonomik denge çabasına da girişmemiştir. Bu çerçevede Mısır da uygulanan devletçi ekonomi politikalarının devletin

çıkartlarına hizmet ettiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Mısır'da 2005 yılında rekabetin korunması ve tekeli uygulamaların yasaklanması kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun Mısır ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu kanun, daha çok özel sektör çıkartlarına hizmet ettiği düşüncesi ile yıllar içerisinde sosyoekonomik hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuş ve beklentileri karşılamamıştır. Kanun, yüksek enflasyonun olduğu, fiyat artışlarına rağmen ücret düzeyinin durağan olduğu bu dönemde, parlamentoda yer alan iş dünyası temsilcilerine, rekabetin önlenmesi yasasını geri planda ve zayıf tutmasına imkân vermiştir. Parlamentoda yer alan iş dünyası elitlerinin bu kanunu kötüye kullanması kanunun skandala dönüşmesine neden olmuştur (Farah, 2009: 49-50).

Mısır ekonomisinde rekabetin korunmasının önündeki engellerin kaldırılmasında en önemli etkenlerden bir tanesi de Rekabeti Koruma Kurumu olarak adlandırılan gözlemci kuruluşun kurulmuş olması olarak değerlendirilmektedir. Rekabeti Koruma Kurumu, Ticaret ve Sanayi bakanlığının gözetimi altında kurulmuştur. Bu nedenle, Bakan Rekabeti Koruma Kurumu tarafından yapılan şikayetler için hukuki sürecin başlayıp başlamayacağına ve çalışanların ücret düzeylerine karar verebilmektedir. Bu durum Rekabeti Koruma Kurumunun siyasi otoritenin denetimi altında yer aldığı ve bağımsız otorite olma özelliğini kaybettiği şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak Rekabeti Koruma Kurumu her ne kadar bağımsız olma özelliğini kaybetmiş olsa da özellikle rekabetin korunması için önemli bir temel oluşturmuştur (Dean ve Mohieldin, 2001).

Rekabetin korunması kanunu Mısır'ın ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol olarak değerlendirilmektedir. Özellikle o dönemde ekonomik dönüşümün sağlanmasında önemli rol oynayan rekabetin korunması kanunu küresel eğilimler nedeniyle bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, ekonomide serbest ve adil rekabetin gerçekleşmesi sonucunda kalkınma, inovasyon, modernleşme ve küresel ölçekte yüksek büyüme rakamlarına ulaşılması beklenmektedir. Parlamentoda yer alan milletvekilleri rekabetin korunması ile yatırım için istikrarlı ve güvenilir bir ülke anlayışının gelişerek Mısır'a olan güvenin artması sonucunda yerli ve yabancı yatırımların artacağını varsaymışlardır. Rekabet ortamının iyileştirilmesi sayesinde daha düşük maliyetli ve daha kaliteli bir üretimin gerçekleşeceği, malların dağıtımında etkinliğin sağlanarak ihracatın ve istihdam olanaklarının artacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra artan rekabetin Mısır'da enflasyonu düşürmesi beklenmektedir. Ayrıca bu yasa ile arz talep dengesinin sağlanması da amaçlanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde ise temel ihtiyaç maddelerinde meydana gelen aşırı fiyat artışları, yoksulluk, işsizlik ve dolandırıcılık gibi durumların artmasına neden olmuş ve bu nedenle parlamento ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde, Mısır ekonomisi hala devlet kontrolünden serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde, genel olarak zengin elitlerin yolsuzluklarının gündemde olduğu, hükümetin zenginleri kayırdığı ve yoksulları bastırdığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır. Mısır hükümeti, sadece büyüme hedefine yoğunlaşmış, büyümeden elde edilen gelirin yeniden dağıtımını göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bu dönemde, insanca yaşamın göstergesi olarak değerlendirilen bir asgari ücret sisteminin oluşturulması da tartışma konusu olmuştur. Çünkü ücretler yoksulluk sınırının altında bir yaşam düzeyine karşılık gelmektedir ((Weipert-Fenner, 2020, 121-128).

Bu tartışmalar, Mısır'da piyasa ekonomisinin düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede çözüm olarak serbest piyasa görüşü ile çelişen merkezi planlama öne sürülmüştür. Buna ek olarak Mısır ekonomisinin özerkliği ve gıda sektöründe kendi kendine yeterlilik çağrıları ortaya çıkmıştır. Bir grup parlamenter ise sosyalizme geri dönülmesi gerekliliğini öne sürmüştür, bir grup ise devlet tarafından yapılan düzenlemeleri içeren piyasa ekonomisini savunmuştur (Weipert-Fenner, 2020, 128-133). Dolayısıyla Mısır ekonomisinin devlet ve piyasa arasındaki ilişkileri yeniden yapılandıran uzun bir ekonomik dönüşüm sürecinden geçtiği ifade edilebilir.

6. GERSCHENKRON'UN GEÇ ENDÜSTRİLEŞEN ÜLKELER TEZİNE GÖRE MISIR'IN ENDÜSTRİLEŞMEDE SİÇRAYAMAMA NEDENLERİ

Ülkelerin sanayileşmesindeki koşullara odaklanan bir kuram geliştiren Gerschenkron, her ülkenin kendine özgü farklı endüstriyel gelişme türlerini incelemiştir. O'na göre, kapitalist sisteme geç entegre olmuş ülkeler belirgin bir sıçrama gösteren ekonomiler ile sıçrama için gerekli tüm öğelerin var olmasına rağmen sıçramayı gerçekleştiremeyen ekonomiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Keyder, 2016, 66). Mısır'ın imtiyazlı bir Osmanlı eyaleti iken kapitalist ekonomik sisteme bir çevre bölgesi olarak eklemlenmesi, Osmanlı'nın kapitalist sisteme bir çevre ülkesi olarak entegrasyonu ile paralel seyretmiştir. 18. Yüzyılda Batı'nın vahşi kapitalizm dönemindeki hızlı gelişen dokuma endüstrisine bir hammadde sağlayıcısı olarak dahil olan Osmanlı, kapitülasyonların etkisi ile artan çevreleşme maliyetinin faturasını 19. Yüzyılda keskin bir şekilde hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte Mısır'ın tarım ekonomisinin artı değeri diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi bu dönemden itibaren Avrupa pazarlarına akmaya başlamıştır. Dolayısıyla bir Osmanlı vilayeti olan Mısır'ın, kapitalist sisteme entegrasyonu 18. Yüzyılda bir hammadde bölgesi olarak başlamış, tıpkı Osmanlı gibi çevreleşmenin toplumsal ve siyasal maliyeti ile 19. Yüzyılda yüzleşmiştir.

19. Yüzyılın başında Mısır eyaletine bir Osmanlı valisi olarak atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'nın içinde bulunduğu buhranlı dönemden yararlanarak Mısır'da hakimiyeti ele geçirmiş ve Mısır'ın hammadde bölgesi olarak bağımlılığını bitirmeye dönük ekonomik hamleler gerçekleştirmiştir. Mısır'da yapmış olduğu düzenleyici reformlar nedeniyle Mısır'ın modernleştiricisi olarak anılan Kavalalı bu amaçla gümrük duvarlarını yükseltmiş ve tekeller kurmuş, tarım ürünlerini kendisi seçerek fiyatlarını belirlemiş ve bu araçlarla ekonomiye doğrudan müdahale etmiştir. Aynı zamanda sanayileşme hamlesi gerçekleştirmek için devlet eliyle tekstil fabrikaları açmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu iktisadi politikaları Mısır'ın ekonomik kalkınmasına belli ölçüde katkı sağlasa da Gerschenkron'un "Geç Endsütrileşen Ülkeler Tezi"nde sıçrama gerçekleştirebilecek tüm öğelerin var olmasına rağmen sıçrama gerçekleştiremeyen ülkeler kategorisine girmesine engel olamamıştır. Çünkü Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın devlet eliyle gerçekleştirdiği sanayileşme tecrübesi emek yoğun teknolojilerin kullanıldığı tekstil sektörü üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durum, geç endüstrileşen ülkelerde hızlı sermaye birikimi için gerekli olan sermaye yoğun teknolojiler üzerinde bir endüstrileşme deneyimi getirmediğinden endüstriyel sıçrama için gerekli atılımı sağlayamamıştır. Üstelik sanayi sektörüne gerekli olan hammaddeyi ülke içinde tutmaya yönelik gümrük duvarlarını yükseltme ve tekeller kurma gibi politikaları, İngilizlerin çeşitli siyasi ve iktisadi baskılarına sebep olmuştur. Tüm bunlara bu baskılara karşı savunmaya yönelik harcamaları artırmak

zorunda kalması da eklenince; endüstriyel sıçrama için gerekli olan sermaye birikimi ve ekonominin yeniden üretimi için gerekli yatırımların yapılması olanaksızlaşmıştır.

Mısır'da endüstrileşme için gerekli koşulların eksikliğinden dolayı mevcut olmayan gerekli koşulları ikame ederek buna uygun politikalar geliştiren temel etken Gerschenkron'un kuramında da ifade ettiği gibi devletin uyguladığı politikalar olmuştur. Bu bağlamda, Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır içerisinde gerek Süveyş Kanalı'nın açılması gerek demiryolu ağının genişletilmesi ile endüstriyel gelişme bakımından büyük bir gelişme sağlanmıştır. Ancak bu gelişmelerin büyük masraflara yol açması, maliyeyi zor duruma sokması nedeniyle Mısır'a müdahale etmek için fırsat arayan Avrupalı Devletlere gerekli bahaneyi sağlamıştır. Mısır'da kanallar, fabrikalar, demiryolu ve liman inşaları Avrupalı Devletlerden edinilen borçlarla yapılmıştır. Bu borçların faizleri bile ödenemez hale gelince Avrupa'nın ilk müdahalesi iktisadi anlamda gerçekleşmiş ve arkasından askeri müdahale gelmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çöküntü nedeniyle Mısır'ın işgali kaçınılmaz olmuştur. Böylece 1800'lü yıllar boyunca Gerschenkron'un ifade ettiği anlamda devletin endüstriyel gelişmeye dönük gerçekleştirmiş olduğu tüm çabalar Mısır'a özgü dış dinamikler ve siyasi engeller nedeniyle kesintiye uğramıştır. Tüm bunlara sanayi sektöründeki hızlı birikim için gerekli olan hammaddenin ülke içinde değil de Balta Limanı Sözleşmesi ile ülke dışına hammadde olarak çıkması da eklenince, Mısır ekonomisinin İngiltere'nin sömürgesi haline gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir ülkede sanayi sıçramasının gerçekleştirilebilmesi için gerekli sermaye birikiminin oluşması, o ülke ekonomisinin sömürüden uzak tutulmasına bağlıdır. Bu nedenle Mısır 19. yüzyılda, belli ölçüde sanayi hamlesi gerçekleştirse de sıçramayı gerçekleştirecek elverişli koşullardan uzaklaşmıştır.

Mısır'da endüstrileşme çabaları ve bu çerçevede devletin izlediği politikalar Gerschenkron'un yaklaşımı açısından incelendiğinde, bu çabaların sıçramaya dönüşemediği ve devletin endüstrileşme için gerekli koşulları ikame edecek sistematik unsurları yaratamadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla endüstriyel gelişmeye yönelik devletin çabalarının yok sayılamamasına karşın ülkede topyekûn bir kalkınma gerçekleşmemiştir. Gerschenkron endüstrileşmeye geç giren ülkelerde ikame ögelerden biri işlevini yerine getiremeyecek olursa sürecin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini vurgulamıştır. Gerschenkron'un ifade ettiği ikame ögelerden biri olan yatırım bankalarının işlevini yerine getirememesinin yol açtığı olumsuzluklara bağlı büyük bir sıçramanın gerçekleşmemesi de Gerschenkron'un teorisini desteklemektedir.

Gerschenkron teorisinde "geri kalmışlık derecesi" arttıkça, firmalar ve bireyler tarafından oluşan sermaye birikimi rolünün önce yatırım bankaları sonra da devlet tarafından yerine getirildiğini ifade etmekteydi. Endüstriyel sıçramanın finansmanında yatırım bankalarının rolüne vurgu yapan Gerschenkron'a göre endüstrileşme sürecinin başarıyla sonuçlanması ikame ögelerin işlevlerini tam olarak yerine getirmesine bağlıydı. Bu bağlamda Mısır örneğinde 1800'lü yıllarda yaşanan endüstrileşme sürecinde sıçramanın görülememesinin bir sebebi de yatırım bankalarının etkin rol oynamamasıydı. 1900'lü yıllarda ise Gerschenkron'un deyimiyle bir diğer ikame öge olan yatırım bankasının bu sürece dahil olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 1920 yılında Mısır'da endüstrileşmenin desteklenmesi ve finanse edilmesi amacıyla Mısır Bankası kurulmuştur. Banka, pamuğun işlenmesi ve taşınmasının kolaylaştırılması amacıyla şirketler kurarak ekonomik kalkınmanın hızlanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak, bu bankanın yatırımları finanse etme amacıyla yaptığı kredilendirmeler için çeşitli yolsuzluk iddiaları gündeme gelmiş, kredilendirmelerin amacına

ulaşamaması sebebiyle Mısır Bankası, sanayileşmenin finansmanında birey ve firmaları ikame eden bir öge olma işlevini yürütememiştir.

1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgaliyle kesintiye uğrayan endüstriyel gelime süreci Mısır'ın 1922'de tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesi ile yeniden başlamıştır. 1923 yılında anayasal monarşinin kurulmasına da zemin hazırlayan bağımsızlık sürecinde önemli bir aktör olan Vefd partisi, milliyetçi bir Mısır ekonomisinin yeniden inşası sürecinde etkili olmuş ve dünyada meydana gelen pamuk fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı kırılganlık düzeyini azaltarak, pamuk ticaretinden elde edilen karların ülke içinde kalmasını sağlayıp, finansal ve sanayi kesiminin gelişimine katkı sağlamayı hedeflemiştir.

20. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Mısır ordusu içinde Nasır'ın da önderleri arasında yer aldığı "Hür Subaylar" adlı bir örgüt kurulmuş ve bu dönemde ordu "otoriter modernleşme" sürecinin "itici gücü" olmuştur. Gerschenkron teorisinde endüstrileşme sürecinde devletin rolünü vurgulamaktaydı. Mısır için devletin, askeri kadrolar ile anlam kazandığı ifade edilebilir. 1948'de Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır Kralı'nın muğlak tavrına karşın Hür Subaylar'ın savaşta aktif bir biçimde taraf oluşları ordu içindeki bu örgüte toplumsal anlamda bir prestij kazandırmıştır. 1952 darbesini yürüten ve ardından cumhurbaşkanı seçilen Nasır, kendine özgü bir ekonomik yapı benimsemiş ve Arap sosyalizmi olarak adlandırdığı sistem, tüm iktisadi kaynakların, yapıların devletleştirilmesini içermiştir. Aynı zamanda ekonomik krizlere ve Batı'ya duyulan karşıtlık askeri rejimin sosyalizm gibi bir ideolojik araca başvurmaya zemin hazırlamıştır. Bu dönemde endüstriyel gelişmenin sağlanması amacıyla devletçi ekonomi modeli ön plana çıkmıştır. Nasır'ın güçlü devlet için devletçi ekonomi modeli otoriter bir yapı sergilemiştir. Beş yıllık kalkınma planları uygulanmış ve kamusal yatırımlar da artış gerçekleştirmiştir.

Gerschenkron daha önce endüstrileşmiş ülke örneklerinde, birey ve firmalar tarafından yerine getirilen işlevlerin daha geç endüstrileşen ülkelerde yatırım bankaları ve devlet tarafından üstlenildiğine dikkat çekmekteydi. Bu bağlamda, 20. Yüzyılda Mısır'da devlet tüm ekonomik faaliyeti eline almıştır. 1961 sonrasında ise Mısır klasik bir ithal-ikameci kalkınma modeli izlemeye başlamıştır. Ancak Mısır'ın ekonomik kalkınma modelinde 1965'le beraber problemler baş göstermeye başlamış, Mısır da büyük bir döviz sıkıntısı içine düşülmüştür. Mısır'da işçi dövizleri, Süveyş Kanalı gelirleri ve Sina yarımadasındaki petrolden gelen rant bir süre için bu sıkıntıyı ötelemeye önemli olduysa da yine de problemin aşılmasında yeterli gelmemiştir. Devlet teşekküllerindeki büyük verimsizlik de sorun haline gelmeye başlamış, üretim istenen kalkınmayı sağlamamıştır. Dolayısıyla da Gerschenkron'un deyimiyle Mısır'da endüstriyel sıçrama gerçekleşmemiş, sadece niceliksel artışlar yaşanmıştır.

Nasır'ın ölümü ve yerine 1970 yılında Enver Sedat'ın gelmesiyle birlikte Mısır'daki ekonomik kalkınma modelinde Nasır dönemi ekonomi politikalarını tersine çeviren yeni bir sayfa açılmıştır. Bu politikaların ortak noktasında ise devletin ekonomideki rolünün azaltılması, özel sektörün güçlendirilmesi ve dış ticarete liberal politikalara geçiş yer almıştır. Ancak, Mısır'ın endüstriyel gelişmeye katkı sağlayabilecek güçlü ve dış pazarlarla rekabet edebilecek sermaye sınıfının olmayışı tam bu noktada Mısır'ın endüstriyel ilerlemesini sekteye uğratmıştır.

Gerschenkron'un endüstriyel gelişme sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için gerekli gördüğü ön koşul olan yeni kurumsal düzenlemelerin olmayışı ve devlet eliyle

gerçekleştirilen endüstrileşme hamlesinin yeterince olgunlaşmadan kesintiye uğraması Mısır'ı başarılı bir sıçramadan uzaklaştırmıştır. Ayrıca, devletin ekonomideki rolünü azaltması da rejimin dayandığı orta ve fakir sınıfları olumsuz etkilemiş ve Mısır'da 1977'de ekmek ayaklanmaları yaşanmıştır.

1980 yılında ise düzenlenen suikast sonucu Enver Sedat hayatını kaybedince yerine Hüsnü Mübarek gelmiştir. Mübarek, ekonomik olarak açılma politikalarının yanında yer almışsa da bu açılma seçici olmuştur. Çünkü temel olarak ülkede yaşanan 1977 'ekmek ayaklanması nedeniyle devlet 1977'yi izleyen on yıl boyunca fakir sınıfları etkileyebilecek bir siyaset değişikliğinden kaçınmıştır. Aynı zamanda toplumsal baskı nedeniyle vergi gelirleri de arttırılamamıştır. Devlet, problemleri ertelemeye çalışmış ve daha fazla borç bulmaya çabalamıştır. Mısır ekonomisi Gerschenkron'un sözünü ettiği endüstriyel sıçramadan oldukça uzaklaşmış ve yarı çevre bir ülke olarak dışa bağımlı bir seyir izlemiştir.

1990' lı yıllarda ise Mısır'da yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve yüksek borç seviyesi rahatlama dönemine girmiştir. Mayıs 1991'de IMF ve Kasım 1991'de Dünya Bankası tarafından özelleştirme, serbestleştirme ve kamu harcamalarının kısılmasına dayanan yeni yapısal uyum programları (SAP'ler) uygulamaya konulmuştur. Ancak bu reformlar Mısır'da istikrarın sağlanması gerekçesiyle daha yavaş uygulamaya konulmuştur. Bu kademeli ve dengeli yaklaşım özel sektör ve kamu sektörü savunucularını birlikte tatmin edecek şekilde uygulanmıştır. Bu şekilde her iki tarafında tatmin edilmesi amaçlanmış olsa da uygulanan politikalar neticesinde kamu sektörünü savunanlar ile taşrada yer alan seçkinlerin bu durumdan daha fazla yararlandığı düşünülmektedir. Mısır'da Mübarek rejiminin ekonomik anlamda tedbirli olmasına rağmen, Mısır, sterlini ve döviz piyasası faiz oranlarının serbestleştirilmesi gibi makroekonomik istikrar çabalarına giriştiği görülmektedir. Ayrıca 1991 ile 1998 yılları arasında Dünya Ticaret Örgütü ve Büyük Arap Serbest Ticaret Anlaşması'na üye olmuştur. 2004 yılına kadar olan süreçte ise ihracatı teşvik eden kanunlar çıkarmıştır. Ayrıca özel ekonomik bölgeler kurularak döviz kuru serbestleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ve Ürdün, Fas ve Tunus ile bir dizi ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede bu dönemde ihracatı teşvik eden kanunların çıkarılması ve özel ekonomik bölgelerin kurulması Gerschenkron'un endüstriyel gelişme sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için gerekli gördüğü ön koşul olan yeni kurumsal düzenlemelerin olması fikriyle örtüşmektedir.

Gümrük vergilerindeki indirimler ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 2007 yılında yapılan diğer bir düzenleme ile gümrük vergileri daha da düşürülerek %6,9 seviyesine indirilmiştir. 2009 yılında küresel krizden doğan ortamda, yerli sanayinin rekabet edebilirliğinin korunması amacıyla ek düzenlemeler yapılmış, özellikle girdi ithalatı kolaylaştırılmış, gümrük vergileri %5,5'a indirilmiştir. Ancak bu durum Gerschenkron'un uluslararası rekabet edilebilirlik düşüncesinde öne sürdüğü yüksek vergi oranları düşüncesinden farklılaşmaktadır. Gerschenkron' a göre malların rekabet düzeyine erişinceye kadar yüksek gümrük vergileri ile korunması gerekmektedir. Ancak, Mısır ekonomisi ürettiği malların rekabet koşullarını hesaba katılmadan gümrük vergisi indirimlerine girişince, eşitsiz gelişen dış ticaret ilişkisi Mısır ekonomisinin daha da kırılganlaşmasına ve endüstriyel sıçramadan daha da uzaklaşmasına yol açmıştır.

SONUÇ

Mısır'ın iktisadi kalkınması diğer az gelişmiş ülkelerle özdeşlikler göstermektedir. Mısır, bu ülkelerde olduğu gibi dünya ekonomik sistemine çevrenin bir parçası olarak eklenmiştir ve uygulanan politikaların yarattığı koşullar nedeniyle ekonomisi dışarıya bağımlı bir gelişim göstermiştir. Bu bağımlılığa, bilhassa Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda diğer devletlere tanıdığı iktisadi ayrıcalık anlaşmalarının yanı sıra Mısır'da hükümetlerin uyguladığı "açık kapı" politikası da neden olmuştur.

Mısır'da ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısına yaklaşırken ve sonrasında itibaren serbest bir büyük toprak sahipleri sınıfı mevcudiyet kazanmıştır. Ancak, bu tarihten sonra Mısır, kendi siyaset ortamının emperyalist bir denetim altında tutulmasına da maruz kalmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Nasır, istikrarlı otoriter bir rejim kurmuş ve milli iktisadi özerklik ve kapitalist sanayileşmeyi gerçekleştirmek için çaba göstermeyi seçmiştir. Bu noktada, Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mısır teknik olarak bağımsız olmakla birlikte yıllar boyunca Batılı güçlü ülkelerin ekonomik nüfuzuna ve daha dolaylı siyasi ve askeri hakimiyetine maruz kalmıştır. Bu bağlamda, Mısır'daki askeri radikallerin, milli özerkliği sağlamak için mücadele ettikleri söylenebilir. Britanya'nın emperyal gücündeki düşüş ile birlikte ABD- Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş, Nasır'a Süveyş Kanalı'nı millileştirme, tüm büyük yabancı işletmeleri kamulaştırma imkânı tanımıştır. Üst sınıfların toplumsal ve iktisadi tabanını örseleyecek bir uygulamayı hayata geçiren Nasır, topraklı üst sınıfın iktisadi menfaatleri aleyhine toprak reformlarını uygulamaya koymuştur. Bunların en çarpıcı olanı topraklı mülklerin tamamen kamulaştırılmasıdır. Bu uygulama, sanayicilerin ve kapitalist toprak efendilerinin menfaatlerini yıkıma uğratmıştır. 1964'ten sonra Mısır'da tüm toprak devletin mülkü haline getirilmiştir. Nasır'ın kurduğu otoriter rejim, geleneksel tarımsal ve toplumsal yapıyı sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde, Mısır Devlet bürokrasisi sinai kalkınma için sermaye toplama inisiyatifini kendi üstüne almıştır ve devlet sanayileşme teşebbüslerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Devlet, bu yolla bağımlı kapitalist ekonomiyi özerk devlet kapitalizmine dönüştürmeye çalışmıştır. Nasır darbesinden on beş yıl sonra, sermaye oluşumunun % 85'i ve bunu finanse eden tasarrufların %75'i devlet tarafından sağlanmıştır. Devlet, ilkel ve serbest kapitalizmin unsurlarını koruyan bir kapitalist devlet ekonomisini teşvik etmiştir. Hükümet ihracatı, ithalatı ve yatırımları düzenlemiş, bazı ücret ve maaş oranlarını belirlemiş ve bazı hammaddeler ile yiyecek maddelerinin fiyatlarını kontrol altında tutmuştur. Ancak buna rağmen devlet, tüketici mallarının dağıtımında piyasa mekanizmasını kullanmaya devam etmiştir. Karlar da hem kamu teşebbüslerinde hem de özel teşebbüslerde başarının bir göstergesi olmuştur.

Mısır'ın sermaye bağımlılığı hiçbir dönemde kırlamamıştır. Yabancı yatırımlar, Avrupa'dan, Japonya'dan, ABD'den, Sovyetler Birliği'nden ve Doğu Avrupa'dan borç alınarak ve özel teşebbüs yatırımlarını kabul ederek çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla yabancı sermaye bağımlılığı iktisadi bağımlılığın artmasına yol açmıştır. Mısır'daki askeri bürokratlar ülkelerinin sanayileşmiş ülkelere hammadde ve birincil mal sağlayıcısı olma konumunu değiştirmeye çalışmıştır. Fakat Mısır'da sanayileşme ileri kapitalist ülkelere bağımlı olarak kalmıştır. Bağımlı kapitalist kalkınmanın getirdiği adaletsizlikler Mısır'da hem siyasi istikrarı tesis etmeyi hem de sanayileşme hedeflerini zora sokmuştur.

Author Contributions / Yazar Katkıları: The author declared that she has contributed to this article alone. Yazar bu çalışmaya tek başına katkı sağladığını beyan etmiştir.

Conflict of Interest /Çıkar Beyanı: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution. Yazarlar ya da herhangi bir kurum/kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement / Etik Beyanı: The author(s) declared that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

KAYNAKÇA

- Abul-Magd, Z. (2010). Rebellion in the Time of Cholera: Failed Empire, Unfinished Nation in Egypt, 1840–1920. *Journal of World History* 21. (4): 691–719.
- Aglan, S. (2003). Industrial Development: Progress and Challenges in the Future. *In Egypt in the Twenty-First Century: Challenges for Development*. edited by Mohamad R. el-Ghonemy. 160–80. London: Routledge.
- Alissa, S. (2007). The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions. *Carnegie Papers* 5. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Amin, G. (2011). *Egypt in the Era of Hosni Mubarak*. 1981–2011. Cairo: American Univ. in Cairo Press.
- Aybudak, U. (2021). *Kapitalizme Entegrasyon Biçimleri ve İslamcılık*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Badrawi, M. (2000). *Political Violence in Egypt, 1910–1924: Secret Societies*. Plots and Assassinations. Richmond: Curzon.
- Baer, G. (1962). *A History of Landownership in Modern Egypt, 1800–1950*. London: Oxford Univ. Press.
- Barakat, A. (1977). *Tatawwur al-Milkiyya al-Zira'iyya fi Misr, 1813–1914, wa-Atharuhu 'ala l-Haraka al-Siyasiyya*. Cairo: Dar al-Thaqafa al-Jadida.
- Behçet, M. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 21 Ek Sayı (303-321).
- Beinin, J. (2001). *Workers and Peasants in the Modern Middle East*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Botman, S. (1991). *Egypt from Independence to Revolution, 1919–1952*. Syracuse: Syracuse Univ. Press.
- Bush, R. (2007). Politics, Power and Poverty: Twenty Years of Agricultural Reform and Market Liberalisation in Egypt. *Third World Quarterly*. 28 (8): 1599–1615.
- Crecelius, D. (2008). Egypt in the Eighteenth Century. M. W. Daly (ed.). *The Cambridge History of Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 59-87.
- Davis, E. (1983). *Challenging Colonialism: Bank Mısır and Egyptian Industrialization, 1920–1941*. Princeton: Princeton Univ. Press.

- Dean, B. and Mohieldin, M. (2001). On the Formulation and Enforcement of Competition Law in Emerging Economies: The Case of Egypt. *Working Paper 60*. Cairo: Egyptian Center for Economic Studies.
- Dessouki, H. (1996). External Factors and Development in Egypt. in DanTschirgi (ed.) *Development in the Age of Liberalization: Egypt and Mexico*. Cairo: American University in Cairo Press., s. 164-166.
- Dykstra, D. (2008). The French occupation of Egypt 1798-1801. M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History of Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 113-139.
- Eşiyok, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye Dergisi*. 34/266. s:67-108.
- EzzelArab, AbdelAziz. (2002). *European Control and Egypt's Traditional Elites: A Case Study in Elite Economic Nationalism*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Fahmy, K. (2008). The Era of Mohammad' Ali pasha, 1805-1848. M.W. Daly (ed.) *The Cambridge History of egypt*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 139-180.
- Farah, N. (2009). *Egypt's Political Economy: Power Relations in Development*. American University in Cairo Press.
- Findlay, R. (1978). Relative backwardness, direct foreign investment, and the transfer of technology: a simple dynamic model. *The Quarterly Journal of Economics*, 92(1), 1-16.
- Gerschenkron, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Harvard University Press,
- Goldschmidt, A. (2013). *Historical Dictionary of Egypt*. 4th ed. *Historical Dictionaries of Africa*. Lanham: Scarecrow Press, Inc.
- Gregory, P. R. (1974a). A Note on Relative Backwardness and Industrial Structure. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 88, No. 3, pp. 520-527.
- Harrison, F. V. (1995). The persistent power of "race" in the cultural and political economy of racism. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 47-74.
- Harley, K. C. (1991). Substitution for Prerequisites: Endogenous Institutions and Comparative Economic History. *Patterns of European Industrialization*, (ed.) Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 29-44.
- Hathaway, J. (2008). Egypt in the Seventeenth Century. M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History Of Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 34-59.
- Hershlag, Z. Y. (1964). *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*. Leiden: E. J. Brill.
- Hunter, F. R. (1984). *Egypt under the Khedives, 1805–1879: From Household Government to Modern Bureaucracy*. Pittsburgh: Pittsburgh Univ. Press.
- Kaymakçı, O. (2012). Arap Baharı Öncesinde Kalkınma Sürecinde Seçilmiş Ülkeler Bazında Orta Doğu Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri –II-. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(2). 223-253.

- Keyder, Ç. (2016). Toplumsal Tarih Çalışmaları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korany, B. and Mahdi, R. (2012). Arab Spring in Egypt: Revolution and Beyond. Cairo: American Univ. in Cairo Press.
- Landau, J. (1953). Parliaments and Parties in Egypt. Tel Aviv: Israel Publishing House.
- Maghraoui, A. (2006). *Liberalism without Democracy: Nationhood and Citizenship in Egypt, 1922–1936*. Durham: Duke Univ. Press.
- Mommsen, W. (1961). *Imperialismus in Ägypten: Der Aufstieg der ägyptischen nationalen Bewegung 1805–1956*. München: Oldenbourg.
- Özkoç, Ö. (2020). Otoriter Rejimin İnşası ve Sürekliliği: Mısır Ordusunun Siyasal Hayattaki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *The Turkish Yearbook of International Relations*. cilt.51. ss.91-114.
- Prados de la Escosura, L. (2005). Gerschenkron revisited. European patterns of development in historical perspective. *Universidad Carlos III Working Papers*. 01-43.
- Rivlin, H. A. B. (1961). *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Sawi, A., Shuman, M. and Mikawy. N. (2002). Institutional Impediments to Economic Legislation. In *Institutional Reform and Economic Development in Egypt*. edited by Noha el-Mikawy and Heba Handoussa, 37–48. Cairo: American Univ. in Cairo Press.
- Sayyid, M. (1990). Privatization: The Egyptian Debate. *Cairo Papers in Social Science*. 13: 4.
- Springborg, Robert. (1979). Patrimonialism and Policy Making in Egypt: Nasser and Sadat and the Tenure Policy for Reclaimed Lands. *Middle Eastern Studies*. 15 (1): 49–69.
- Stanford J. (1962). *Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*. s.1316. Princeton University Press.
- Tarouty, Safinaz el. (2015). *Businessmen, Clientelism, and Authoritarianism in Egypt*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thornhill, Michael T. (2010). Informal Empire, Independent Egypt and the Accession of King Farouk. *Journal of Imperial and Commonwealth History* 38 (2): 279–302.
- Tignor, Robert. (1976). The Egyptian Revolution of 1919: New Directions in the Egyptian Economy. *Middle Eastern Studies* 12 (3): 41–67.
- Tiryakioğlu, (2011). Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksulluğu Mu? *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 66(2), 169-199.
- Tür, Ö. (2009). Mısır'da ekonomik kalkınma çabaları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 0(41), 183- 194.
- Vercoutter, Jean. (2001). *Eski Mısır*. İletişim Yayınları.
- Weipert-Fenner, I. (2020). *The autocratic parliament: power and legitimacy in Egypt, 1866-2011*. Syracuse University Press.

- Winter, M. (2008). Ottoman Egypt, 1525-1609, Daly, Martin W. (ed.), *Cambridge History of Egypt*. Cambridge University Press, Great Britain, s.4.
- Youssef, Hassan. (1983). The Democratic Experience in Egypt, 1923–1952. In *Democracy in Egypt: Problems and Prospects*. 2nd ed., edited by Ali Dessouki, 27–34. Cairo: American Univ. in Cairo Press.